

Oedipus afgericht

Marc van Oostendoop

Nederlandstieck.nl

Oedipus afgericht

60 aantekeningen bij *President Tsaar op Obama Beach*

Marc van Oostendorp

Neerlandistiek.nl

Voorwoord

Gedurende 10 weken van de zomer van 2016 publiceerden *NRC Handelsblad* en *nrc.next* een 60-delig feuilleton van A.F.Th. van der Heijden, *President Tsaar op Obama Beach*, gebaseerd op een roman in wording met dezelfde titel (in ieder geval als werktitel). Het leek me een goede aanleiding om zo'n boek eens te volgen als een weblog: iedere dag zo snel mogelijk na verschijnen een stukje schrijven over mijn indrukken van het boek, terwijl het zich ontwikkelde.

Het is een vorm die bij het internet past, waar de hele tijd allerlei gebeurtenissen *live* worden becommentarieerd: de lopende aflevering van *Zomergasten*, de verwickelingen rond *Boer zoekt vrouw*, de aanloop van de verkiezingen. Dus waarom zou je zoiets niet doen bij een boek?

Het was ook voor mijzelf, een taalkundige, een lezer, een experiment.

Ik ben taalkundige en als zodanig word je, sinds er ooit in een grijs verleden een splitsing is geweest tussen taal- en letterkunde, geacht je niet bezig te houden met het kunstmatig soort taal dat romanschrijvers schrijven. Ik vind dat onzin en ik vind dat jammer: kunstmatige taal is ook taal, een roman is ook een taalhandeling. Door genoemde splitsing verdwijnt een heleboel interessante stof tot nadenken in de onderste la. Ik wil het daar wel weer uit halen, en nadenken over wat voor soort taal er eigenlijk in fictie staat en wat dat vertelt over de taal. Het vertellen van verhalen is in de taalkunde een onderschatte functie van taal, maar dat is mogelijk onterecht.

Het was ook een experiment in lezen. Normaal gesproken gaat het zo: je stapt een boek binnen en je hebt geen idee welke kant het opgaat. Je doet allerlei ideeën op – die persoon is een idioot, de schrijver gaat ons vast proberen te overtuigen van de schurkachtigheid van Poetin – die al snel niet blijken te kloppen, en die je daardoor weer vergeet. Details die je ooit opvielen maar die niet in het grote verhaal bleken te passen, vergeet je weer, want je vergeet alleen het grote verhaal. Het lijkt het echte leven wel. Maar door mezelf te dwingen na elke aflevering iets van die indrukken op te schrijven, zie je iets van de zoektocht van de lezer.

In het e-boek *Oedipus afgericht* heb ik de 60 stukjes achter elkaar gezet. Veel meer heb ik niet gedaan, en her en der is er zelfs op deze manier iets verloren gegaan, zoals de links naar elders op internet. Maar samen geven ze een reisverslag van een zoektocht van een taalkundige en lezer naar wat president Tsaar daar eigenlijk deed op Obama Beach.

Marc van Oostendorp, 5 september 2016

1. Gr^{at}uit gezeik over A.F.Th. van der Heijden

“President Tsaar schreef ik gelijk op met de ontwikkelingen in de werkelijkheid,” zegt A.F.Th. van der Heijden vandaag in NRC Handelsblad. *“op een aanvankelijk ongemakkelijke, tastende manier: iets geheel nieuws voor me.”*

Het is daarom passend dat het feuilleton in de krant verschijnt. Zo kunnen wij van het publiek het verhaal op onze beurt ongemakkelijk, tastend lezen, gelijk op met de werkelijkheid. Om dat te eren wil ik deze zomer net als de schrijver ‘iets geheel nieuws doen’: dag-aan-dag meelesen met President Tsaar op Obama Beach. Vandaag stond de eerste aflevering in de krant.

Náást dat interview met Van der Heijden. Waarin de schrijver ingaat op de vraag of hij voor de feuilletonvorm in de krant niet van alles heeft moeten inkorten: *“Er is vaak gr^{at}uit gezeik”,* zegt hij, *“over de omvang van sommige van mijn boeken, meestal door lui die ze niet gelezen hebben. Ik zeg dan: ‘De honderd pagina’s die jij eruit wilt hebben, zijn er al uit. Lees maar.’ Ik leg mezelf wel degelijk beperkingen op.”*

In deze feuilletonversie zouden de beperkingen nog groter zijn: ze is inkorting van de eigenlijke roman die ooit moet verschijnen en waaraan de schrijver zelfs nog werkt. De eerste aflevering heeft ongeveer 700 woorden, dus alles bij elkaar kunnen we deze zomer zo’n 42.000 woorden verwachten – dat is inderdaad niet veel voor een roman, en zeker niet voor een roman van Van der Heijden.

Toch valt op hoe traag het verhaal op gang komt. In die eerste 700 woorden, wordt maar liefst vijf keer (dus een keer per 130 woorden) gewag gemaakt van het feit dat het bewolkt is:

- waar, in het westen, de zon zich achter de wolken schuilhield
- de parelgrijze lucht
- maar vandaag was het bewolkt
- Niet dat de bewolking de warmte tegenhield
- tot hij zowat verticaal naar de wolkenhemel steeg

Dat de zon in het westen staat, zoals de eerste aangehaalde zin vertelt, betekent dat het ‘t eind van de middag is, en ook dat wordt later nog eens gememoreerd (‘Het liep tegen zessen, schatte Oleg’), zoals er ook twee keer wordt verteld dat er zich Russen van elders bij de Oekraïense mannen hebben gevoegd (‘Russische instructeurs waren hier om onderricht te geven’, ‘Hij onderscheidde twee soorten Russisch: wat ze hier ‘Moskous’ noemden en het Russisch van de streek, dat hij zelf sprak’) en dat er gedronken wordt (‘daar diende iedereen een heldere kop bij te hebben – op die Russen zelf na dan’, ‘uit het schooltje achter Olegs rug [klonk] gelach, geschreeuw en gevloek, alles omlijst met gerinkel van glaswerk’).

Het is duidelijk dat in deze eerste aflevering de toon wordt gezet; en dat is een toon van dreiging, met die wolken en die drank, en niet te vergeten het wapentuig. De scène eindigt natuurlijk niet voor niets met de woorden 'mijn ogen tranen nu al'. Maar waarom zou de schrijver zich zo nadrukkelijk en zo vaak herhalen, recht tegenover een pagina in de krant waarin hij omstandig uitlegt dat hij zichzelf beperkingen oplegt in lengte?

2. De adem van de ondervraagde

Een pagina van Van der Heijdens proza kun je herkennen aan de dialogen. Zijn karakters hebben allemaal dezelfde toon. Een enkele keer laat hij iemand een dialectwoord gebruiken, of een ietwat ongebruikelijke constructie om de persoon te karakteriseren.

Maar naar mijn gevoel praat in Van der Heijdens werk iedereen een beetje op dezelfde manier. Zoals in de passage van vandaag de commandant Mazepa:

‘Naar de kelder met hem,’ riep Mazepa. ‘De lamp is daar sterk genoeg om het vuiltje in zijn oog te zien. Geef hem iets te roken... een sigaret brandt het lekkerst op de huid als hij is aangestoken met de adem van de ondervraagde zelf.’

Kenmerkend is in de eerste plaats de poëtische formuleerlust. Hoewel de vertellers van Van der Heijdens boeken ook niet wars zijn van een vergelijking her en der – vlak voor deze passage noemt hij de nylon koorden van een parachute nog ‘de kat-met-negenstaarten van een flagellant’ –, vinden we geloof ik nergens zoveel metaforen voor als in de monden van de karakters (‘de lamp is sterk genoeg om het vuiltje in zijn oog te zien’).

Het tweede deel van deze passage is niet werkelijk metaforisch, maar biedt een observatie, een wijze les en een synecdoche (een sigaret wordt aangestoken met iemands adem) die ik nog maar zelden commandanten heb horen gebruiken terwijl ze hun manschappen dingen toeriepen.

Dat is natuurlijk geen bezwaar. Mensen praten in het dagelijks leven zo brokkelig, zo clichématig en zo prozaïsch dat het moeilijk is om een boek te blijven lezen met reële dialogen. Van der Heijden legt zijn personages zijn mooiste zinnen in de mond, en bovendien weet hij juist door hun aparte taalgebruik die personages uit te tillen boven het reële.

Een ander aspect van de toon van Van der Heijdens dialogen is het cynisme. Mazepa is kennelijk niet alleen een kenner van de techniek van het doven van sigaretten op de huid, hij heeft kennelijk ervaring genoeg om te weten aan welk soort sigaret het meeste esthetische genoegen valt te beleven.

De ‘zeerover’ Tarakan heeft in deze passage eenzelfde esthetiek. Ook hij beleeft genoeg aan het zo poëtisch mogelijk formuleren van de gruwelen om hem heen. Als hij een vijandelijke piloot ziet met een gescheurde parachute, zegt hij: “Daar had de vrouw van De Chocoladen Paashaas voor een hele compagnie camouflagekleding uit kunnen knippen.”

Wie of wat is De Chocoladen Paashaas? Dat komen we vast nog te weten.

3. De A-index

Een van de grote verschillen tussen een roman en Facebook is dat je je op sociale media maar zelden afvraagt wat iemands naam betekent. Een of andere jonge gast meldt zich met een vriendverzoek; die iemand blijkt Natan Haandrikman te heten. En zijn vriendin heeft Branda. (Natan blijkt bovendien al in 2007 op Facebook te hebben gezeten, wat vrij uitzonderlijk, zij het niet onmogelijk, is voor een Nederlander.)

Nu, dat is allemaal vrij curieus, maar ik geloof niet dat ik er iets achter zou zoeken. Alleen nu het een romanpersonage betreft, begin je toch wel even te pluizen. Haandrikman is blijkens de Nederlandse familienamenbank een bestaande Nederlandse naam. In 2007 (het jaar dat Natan op Facebook ging) waren er 547 mensen die zo heetten; de meesten in Twente. De naam komt van een boerderij van iemand die Hendrik heette. Het is volkomen onduidelijk of dat gegeven ook maar enige rol gaat spelen in het enige verhaal.

Volgens de Voornamenbank is ook Natan (op die manier gespeld) een zeldzame naam, er zijn maar 117 mensen die zo heetten, en die zijn bijna allemaal geboren in 2014, het jaar waarin dit verhaal zich afspeelt. Zo te zien werd er in 1999 maar één Natan geboren. Van Branda's zijn er volgens dezelfde bron maar 29 op de wereld.

Ook in dit geval levert de betekenis maar weinig op (Natan betekent geschenk, Branda zwaard). Het opvallendst aan de namen is dan ook de vorm. Natan is een van de palindromische namen waarvan het wemelt in de vaderlandse letterkunde (Onno, Otto, Ada), maar wat vooral opvalt zijn de vele a's die de namen van beide hoofdpersonen bezaaien. Ook in de voorafgaande, Oekraïense stukken kwamen we al namen tegen van vermoedelijke hoofdpersonen zoals Tarakan, Jaroslaw en Mazepa, al vonden we daar ook nog wel een Oleg.

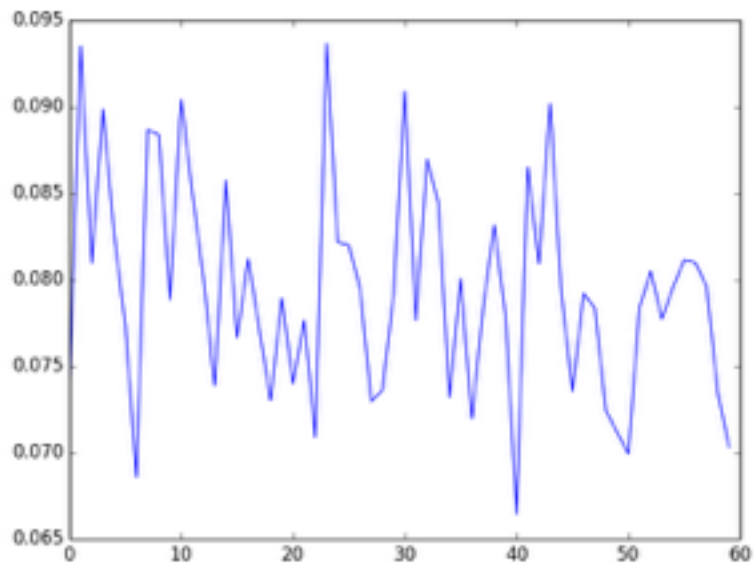
Bij nauwkeurig lezen zijn er in het stukje van vandaag sowieso passages met een heleboel a's:

Er waren keren dat ik zelfs bij benadering niet wist of haar gespannen gang naar de deur een definitief vertrek inluidde, of dat ze me uitdaagde haar in de rug aan te vallen.

Zou dat iets betekenen? Volgens sommige frequentietellingen van letters is de frequentie van de a in het Nederlands ongeveer 7,5%. Vandaag is dat 8%, dus dat is niet zoveel hoger, vooral natuurlijk gegeven het feit dat die namen de hele tijd genoemd worden. Gisteren was het zelfs 9%, maar eergisteren slechts 7%. In totaal zijn daarmee 8,5% van de letters die we tot nu toe gelezen hebben a's. Dat zijn er toch wel best veel.

We gaan de schommelingen in de A-index in de gaten houden!

[Naschrift: uiteindelijk zou de gemiddelde score uitkomen op 7,93; een nietszeggend getal. Hier is een grafiek die de schommelingen weergeeft]

4. Gelazerd schaamhaar

Valt er iets te verwachten van de held van dit verhaal? Van Natan Haandrikman? In de twee afleveringen waarin we hem tot nu toe hebben leren kennen, blijkt hij vooral een ziellose marionet, iemand die zich voegt naar alle nukken van wie hij toevallig ook maar tegenkomt.

Gisteren was het zijn vriendin, Branda, met haar buitenissige seksuele voorkeuren. Het komt niet eens in Natan op om zich daar tegen te verzetten: "Ik had ondertussen leergeld betaald, en voelde intuïtief aan dat ik (actief) voor prooi of (passief) voor aas moest spelen." Ik bleef even haken achter dat woordje: een actieve prooi?

Maar zo is het kennelijk bedoeld. Een aas, die is pas echt passief, want die ligt voor dood. De hoogste graad van activiteit is dat je even tegenspartelt, zoals een prooi. Of iemand die speelt voor prooi. De hoogste mate van activiteit die Natan, in ieder geval tot nu toe vertoont, is dat hij voor de vorm af en toe doet of hij wegloopt, zodat hij alsnog gevangen kan worden.

Vandaag is het de vader. Heel even lijkt het erop dat Natan wél een eigen wil heeft: vrouwelijk schaamhaar zien. Maar binnen een paar zinnen blijkt Patrick Haandriksman de werkelijke bron van dit verlangen. Hoewel we gisteren hebben geleerd dat Natan al in 2007 op Facebook zat, maar omdat er op internet zoals bekend niet zoveel vieze plaatjes te vinden zijn, moet hij het voor foto's van ongeschoren schaamdelen kennelijk doen met 'de verkleurde pornoverzameling van mijn vader'.

Vervolgens komen die vader, mét ook nog een 'oudere, gescheiden vriend' uit de 'literaire coterie' die het kennelijk weten kan, aan het woord om een en ander, behoorlijk belegen, te bespotten, zodat er geen twijfel over blijft bestaan waar Natan dit zo intieme verlangen eigenlijk vandaan heeft. 'Niemand anders dan ik hoeft het te zien', zegt hij tegen zijn vriendin. Maar ondertussen kijkt hij overduidelijk met de ogen van zijn vader.

Daar is hij kennelijk zo gevoelig voor dat hij, op verzoek het aas voor zijn vriendin, haar ervan weet te overtuigen om haar schaamhaar te laten groeien. Was de naam Oidipous al gevallen?

5. Een man met dezelfde eigenschappen als iedereen

Natan Haandriksman is zo'n beetje het meest gemiddelde Nederlandse romanpersonage dat je kunt verzinnen. Dat blijkt uit gisteren in het Journal of Dutch Literature gepubliceerd onderzoek.

Dat artikel laat zien dat niet alleen uitgevers, schrijvers, recensenten en academici nog steeds en tot ons aller schande overwegend blanke mannen van middelbare leeftijd zijn, maar dat dit ook geldt voor romanpersonages. De auteurs namen alle personages in alle 170 romans die werden ingezonden voor de Libris Literatuurprijs 2013: dat blijken er 1176 te zijn geweest. Een gemiddeld boek kent dus 7 karakters, en voor iedere 1445 werd er een romanpersonage bedacht in een boek dat in ieder geval iemand Libris-waardig vond. (Er zijn natuurlijk veel meer boeken geschreven en als we de vertaalde boeken erbij nemen is de verhouding tussen bestaande Nederlanders en verzonden personen misschien wel 1 op 1!)

Uit het onderzoek blijkt echter dat die personages allesbehalve een representatief beeld geven van de Nederlandse samenleving. Mannen zijn oververtegenwoordigd, zeker onder de hoofdpersonen (70% is man), net als hoogopgeleiden (71%) en mensen uit het westen (van de wereld; 84%).

Natan voldoet aan al die karakteristieken. Althans, we weten formeel nog niet wat zijn opleiding is, dus dat houden we nog even tegoed, maar een man is hij zeker, en met een naam als Haandriksman heb je vrijwel zeker in ieder geval een vader die geen immigrant is. In de aflevering van vandaag is die vader bovendien bezig met een Paasbrunch, waarvoor je denk ik zo Hollands moet zijn als Halbe Zijlstra.

Ook met Natans beroep zit het wel snor: hij is fotograaf, en dat staat blijkens het onderzoek op de 13e plaats van populaire beroepen voor romanpersonages (student staat op 1). Hij is zelfs oorlogsfotograaf, dus eigenlijk een soort journalist, en dat beroep staat op de 6e plaats.

Zelfs zijn leeftijd is goed: met 27,2% is de leeftijdsgroep onder 25 de best vertegenwoordigde in de Nederlandse literatuur. Natan is 24. Of hij hoger opgeleid is, weten we strikt genomen (nog) niet. Maar het zou kunnen, want hij heeft het gymnasium afgemaakt.

In de aflevering van vandaag zijn Natan en Branda door Amsterdam aan het rijden waar zij én Natans ouders kennelijk wonen. Over woonplaatsen zegt het artikel in Journal of Dutch Literature niets, maar een van de auteurs van het artikel, Lucas van der Deijl, rekende onlangs op een blog voor dat in 21% van de bij Amsterdamse uitgevers uitgegeven boeken het hoofdpersoon een Amsterdammer is. Het is jammer dat we nog geen onderzoek hebben naar de favoriete auto's van Nederlandse romanpersonages. Ik

neem aan dat de Jaguar en de Renault Mégane (Van der Heijden schrijft Mégan, ik weet niet waarom) hoog zouden scoren.

Je zou een en ander in dit geval natuurlijk kunnen herleiden tot de nauwelijks verhulde modellen voor Patrick en Natan Haandriksman: de schrijver en zijn zoon, die nu eenml uit de Amsterdamse blanke middenklasse komen. Maar we zijn hier in het domein van de fictie en in theorie kon alles veranderd worden. Kennelijk vond Van der Heijden een Twentse achternaam voor zijn alter ego dan een Surinaamse.

Natan Haandriksman wordt hiermee in de wereld van de romankunst een extreem onopvallende figuur in de wereld van de romanpersonages. Hij heeft wel eigenschappen, maar dat zijn dezelfde als iedereen. Hij zal het moeten hebben van wat hij mee gaat maken.

6. Een zelfverzonnen Oedipuscomplex

Vandaag heb ik voor het eerst echt even gehuiverd bij dit verhaal, want er zit iets gruwelijks verborgen in de passage van vandaag – een heel moeilijk te vatten gevoel.

Eerst denk je, die Oedipus, daar worden we wel met de neus opgedrukt, nee, die wordt ons in onze toetjes gewreven. Dit is al de tweede keer dat de naam expliciet valt, en naar het complex werd ook al indirect verwezen. Maar in deze aflevering – we zijn nu op eentiende van het feuilleton – wordt het allemaal wel heel duidelijk gemaakt. Zelfs Freuds naam wordt expliciet genoemd.

De zoon denkt dat zijn moeder zin heeft in een 'liefdesnacht', hij overweegt als zesjarige heel even zijn vader te doen struikelen en een doodsmak te bezorgen, waarna hij zich 'wekenlang' miserabel voelt omdat dit misschien wel zijn 'diepste verlangen' was. Zelfs als klein kind begrijpt Natan in zekere zin dus al dat hij misschien een Oedipus-complex heeft. (Een mooi detail vind ik dat de moord gepleegd zou worden door het samenknopen van de veters – een mooie straf voor het verminken van Oedipus' voeten door zijn vader in de mythe.)

Het Oedipus-verhaal heeft kennelijk een bijzondere aantrekkingskracht op Van der Heijden – zijn nog verre van voltooide romanserie Homo duplex zou een moderne hervertelling van dat verhaal moeten zijn. Maar in dit geval zit er een bijzondere draai aan. En die heeft te maken met de gesuggereerde link met de autobiografie.

De vader van Natan heet Patrick, wat doet denken aan Patrizio Canaponi – het eerste schrijverspseudoniem van Van der Heijden. Er is waarschijnlijk bovendien geen lezer die niet allerlei andere overeenkomsten ziet: het feit dat het gezin uit drie personen bestaat, dat Natan van dezelfde leeftijd is als Van der Heijdens zoon Tonio zou hebben gehad als hij nog had geleefd. Ook heeft de schrijver in interviews geregeld naar dat autobiografische verwezen.

Natan doet dus niet alleen wat zijn vader Patrick wil – hij is ook verzonnen door Patricks alter ego, A.F.Th. Je kunt als lezer niet niet bedenken dat die Natan in zeker opzicht staat voor Tonio.

Maar dan hebben we hier dus een vader die bedenkt dat zijn zoon hem waarschijnlijk als kind wilde vermoorden (en er met zijn vrouw vandoor wilde).

Dat maakt op een wel vrij letterlijke manier de titel waar van een bekend essay van de schrijver-psycholoog Jaap van Heerden : Als het Oedipuscomplex nu eens projectie was. In dat, heel lezenswaardige, artikel, ontvouwt Van Heerden een vernuftige theorie, die dus al in de titel is samengevat. Van Heerden vindt onder andere argumenten voor die theorie in het Oedipusverhaal zelf, dat ermee begint dat de ouders bang zijn dat hun kind de vader

gaat vermoorden en de moeder trouwen omdat een orakel het zegt, niet omdat het kind daar zelf enige aanleiding geeft, terwijl het wel ernstig door die ouders mishandeld wordt.

Een ander argument ligt in de alledaagse psychologie van het gezin: het is niet zozeer het kind dat reden heeft om jaloers te zijn op zijn vader, alswel de vader, die immers door de komst van het kind niet meer de unieke minnaar van zijn vrouw is.

Die vader, zegt Van Heerden, zou daarom weleens wraakfantasieën kunnen krijgen, weg met die zoon!, maar omdat die natuurlijk volkomen taboe zijn, projecteert hij die dan op de zoon. Zo zou het Oedipus-complex zijn ontstaan. (Klik nou op die link hierboven en lees dat stuk, het is echt mooi.)

In dit geval gebeurt die projectie dus vrij letterlijk: een vader verzint voor het evenbeeld van zijn zoon een Oedipus-complex. Een zoon die om het leven is gekomen in plaats van de vader. Dat is misschien niet zuiver literair, je betreft er dingen bij die je weet van buiten de tekst. Maar het gevoel trekt zich daar weinig van aan. Het een cirkel van doodsverlangen en moordzucht waar je makkelijk in wordt opgezogen als lezer – en die je alleen maar kan doen huiveren.

7. Met mijn ziel in mijn hand

Groeten uit het fugatisch koor! Inmiddels is de familie Haandrikman op Schiphol aangekomen en ingecheckt. De lezer van 2116 zal allicht inmiddels al wat voetnoten nodig hebben, maar die uit 2016 weet hoe laat het is: die dag, een vliegtuig van Malaysia Airlines, dat betekent onheil. Alle grapjes die er nu gemaakt worden werpen hun duistere schaduw vooruit.

Die lezer van 2116 heeft vermoedelijk ook wat voetnoten nodig bij een andere dimensie waarvan we inmiddels wel kunnen vaststellen dat die een rol speelt in *President Tsaar*: die van het internet, dat er tegen die tijd vast heel anders uitziet. Natan Haandrikman introduceert zichzelf via zijn Facebook-profiel en bleek zijn auto gekocht te hebben via eBay. Vandaag wordt er een fraaie, bijna lyrische passage gewijd aan Twitter, en de mobiele telefoon. Ook in die passage is de dood niet ver weg: “De oude uitdrukking luidde dat iemand ‘met zijn ziel onder de arm rondliep’. Nu alweer jaren liepen de mensen heel wat doelgerichter, maar nog steeds even eenzaam, met hun ziel in de hand rond.”

Die zielen worden vervolgens vergeleken met vogeltjes in een boom, die elkaar voortdurend natwitteren: “De Hof van Eden, eindelijk: op elke twijg honderd gevederde vrienden, iedere tsjilpende vogel een menselijke ziel, oplichtend in het duister om de verlossende boodschap te verkondigen.”

Het is misschien een beetje cynisch bedoeld – des schrijvers alter ego Patrick Haandrikman is volgens zijn zoon nog bijna te ouderwets voor een elektrische typemachine -, maar het is misschien wel de meest lyrische beschrijving van het digitale universum dat ik ken. Wij mensen in de 21e eeuw zijn al dood, ontdaan van ons lichaam, en bestaan alleen nog als zieltje in een piepklein kastje in onze hand – een zieltje dat virtueel verbonden is met allerlei andere zieltjes.

Je zou er als blogger trouwens bijna paranoïde van worden. Zou A.F.Th. voorzien hebben dat hij, door dit boek anno 2016 via de website van een krant in kleine stukken prijs te geven aan het internet, zelf ook een instant-onderdeel zou worden van dat fugatische woud? Dat er mensen zouden zijn die iedere aflevering van commentaar zouden zien en dat commentaar zelf weer prijs zouden geven aan nieuw commentaar, via Twitter? Dat de voetnoten ter plekke verzorgd zouden worden vanaf elke twijg? (Met tv-series zoals Big Brother en Boer zoekt vrouw gebeurt dat al jaren, het móést ook een keer met boeken gaan gebeuren.)

Het commentaar op het commentaar op het commentaar, en daar de discussie over, is natuurlijk al zo oud als de Talmud. Maar die was nog gebonden aan fysieke aanwezigheid, aan bij elkaar komen, aan congressen. In *President Tsaar* gaan ook de schrijvers op congres, maar het is zo te zien hun laatste keer. De toekomst van literatuur ligt in de Twitterboom.

En dat is nodig ook, want als individuele lezer kun je zo'n tekst nooit alleen aan (zoals je ook Boer zoekt vrouw niet alleen aankunt, dat is ook weer waar.) Wat moeten we bijvoorbeeld met de aanduiding 'de auteur van Noliheine'? Dankzij Google (anders was ik er nooit achtergekomen) ontdekte ik dat noliheine een uitroep van verbazing is in Polletje Piekhaar en Lord Zeesop van Willem van Iependaal. Maar wat betekent dat hier? Wordt er naar een bestaande auteur verwezen en zo ja, naar wie? Weet een van mijn volgers dat?

8. Vandaag geloof ik A.F.Th. niet

Vandaag werd de Maarten 't Hart in me wakker. Soms kun je een fictiewerk ineens niet meer verder lezen, omdat je denkt: maar dit kán toch helemaal niet!

Van alles en nog wat hebben we, op dit moment in *President Tsaar* al geslikt. Dat er op dezelfde dat als MH17 een andere vlucht ging, de MX17. Dat daar allerlei bekende schrijvers in vlogen waar we nog nooit van hadden gehoord. Dat die opmerkingen maakten over het mogelijk neerstorten van hun vliegtuig, dat bovendien zo ongeveer voor hun neus stond in het grand café op Schiphol. (Om die ruimte op Schiphol een grand café te noemen, daar is al heel wat verbeeldingskracht voor nodig.)

Dat is allemaal om de een of andere, op zich fascinerende, reden psychologisch geen probleem: suspension of disbelief hoort bij het vak van de lezer. Maar vandaag gaat Van der Heijden te ver!

Het is kennelijk nodig dat Natan van te voren niet alleen grappige opmerkingen hoort over het neerstorten van het vliegtuig, maar dat hij concreet hoort dat men weet dat er gevaar is. Dus loodst Van der Heijden niet één maar twee piloten dit grand café in. Zouden piloten daar inderdaad óóit komen?

Die piloot van Malaysia Airlines heeft vermoedelijk in een hotel geslapen en komt nu terug naar het vliegveld; waarom zou hij dan vóór de douane iets gaan drinken en discussiëren met een collega, in plaats van alvast de douane passeren en daar gebruik maken van de faciliteiten van zijn luchtvaartmaatschappij? En die man van British Airways, gaat die niet gewoon op en neer tussen Londen of Liverpool en Amsterdam? En waarom houdt hij zich dan bezig met de actuele veiligheidsvoorschriften boven Schiphol?

Het gesprek begint bovendien kennelijk precies op het juiste moment – als Natan bestelt. Althans op dat moment verheffen de mannen hun stemmen en, ongehinderd door het feit dat er passagiers om hen heen staan, beginnen ze in detail de gevaren van een vlucht te beschrijven: 'Besef je nou eindelijk, Yau, wat voor eng spelletje er met je gespeeld wordt? Je vliegt hoog en frank en vrij boven de wolken, maar in feite zit je muurvast met je kist.' En ze zijn daar precies mee klaar op het moment dat Natan weer wordt opgehaald.

Het zal voor de voortgang van het verhaal nodig zijn, deze enorme samenloop van weinig waarschijnlijke omstandigheden, deze spookpiloten die alvast komen vertellen wat er allemaal mis zal gaan. Ik weet ook wel dat het mijn taak is om zo'n schrijver zo goed mogelijk te volgen en kennelijk wil hij een wereld tevoorschijn roepen waarin zulke gesprekken gevoerd worden. Niemand heeft immers beweerd dat *President Tsaar* een documentaire zou zijn.

Maar het voelt toch alsof als je zo gaat beginnen er aan het eind van het boek net zo goed iemand zal kunnen opstaan die zegt dat het allemaal maar een droom was. En dat wil je als lezer niet.

9. Zafnath-Paäneah

Op het eerste gezicht is deze aflevering niet zo bijzonder. Er wordt wat gekibbeld, tussen een paar vliegtuigspotters, en daarna tussen Natan en Branda, en het is niet zo duidelijk wat dat allemaal moet: ja, er wordt ook in 2016 nog steeds gediscussieerd over het vergassen van die ganzen (dat draagt ook weer lekker bij aan de A-index). En waar Branda nu plotseling het idee vandaan haalt dat ze 'vrij' is, blijft ongewis.

Deze passage lijkt, kortom, op het eerste gezicht een tussenpassage, onderweg van het vliegtuig naar de opa van Natan. Maar ik geloof dat er een aanwijzing in verborgen zit die misschien nog belangrijk kan worden: die opa verkeert in 'het Zafnath-Paäneah'.

Wat is dat, behalve ook weer een bron van veel a's? Het woord is de bijbelse naam die de Farao gaf aan Josef toen deze in Egyptische staatsdienst trad, en de context doet vermoeden dat het gaat om een bejaardentehuis. Waarom je zo'n instelling zo zou noemen, kan ik niet goed verklaren (ik zie dat de letterlijke betekenis van de naam ongewis is, maar dat sommige geleerden het houden op 'levensbehouder'), maar belangrijker is denk ik dat je zo'n naam alleen zou verwachten bij ofwel een streng-protestants ofwel een Joods bejaardenhuis.

En dat laatste is ineens het waarschijnlijkst, gegeven dat Natans moeder Rebekka heet, en haar zoon Natan. Dat zijn allebei Joodse namen, zij het wat modern gespeld; Natan is bovendien de naam van de Oekraïne (!) geboren vader van Mirjam Rotenstreich, die in 2014 (!) overleed in het Joodse bejaardenhuis Beth Shalom in Amsterdam.

(Ja, ik had dit alles misschien ook kunnen verzinnen toen die naam Natan vorige week werd geïntroduceerd, maar wist ik veel! Bovendien: je moet natuurlijk wel wat meer aanwijzingen hebben voor je maar van alles en nog wat aanneemt.)

De opa van Natan in dit verhaal heet kennelijk Ban, en ik heb niet goed kunnen vinden of dat een Joodse naam is, hij komt in Nederland volgens de Familienamenbank eigenlijk nauwelijks voor, hoewel er in de zeventiende eeuw nog wel een componist was met die naam: Joan Albert Ban, een katholiek. Ban is het Jiddisje woord voor trein (net als het Duitse Bahn) en dat past wel weer aardig in een verhaal waarin we bijna letterlijk worden doodgegooid met vliegtuigen, auto's en andere vervoermiddelen.

De reden waarom ik denk dat die Joodse herkomst van Natan belangrijk is: zijn voorgenomen bezoek aan Gaza krijgt er mogelijk een extra lading door dan wanneer hij 'zomaar' een fotojournalist was die er wat kraters wilde fotograferen. En die Oekraïne is ook al geen toeval.

10. Een langzame val

Bij een ramp weet je altijd voor de rest van je leven precies hoe de wereld eruit zag toen je ervan hoorde. En als de ramp persoonlijk genoeg is, reken je vervolgens uit waar je was toen hij zich voltrok.

Als opa Ban in de passage van vandaag gelijk heeft, is dit het moment.

Terwijl grootvader en kleinzoon met elkaar spreken, vliegt de verbindende schakel, dochter en moeder, over Oekraïne, en stort daar neer. Misschien doet ze dat wel op het moment dat Natan denkt: 'Hij ontviel me in een uiterst langzame val.'

Er is in de roman tot nu toe al veel omhoog gekeken (door Oleg in het begin, en gisteren nog door de vliegtuigspotters) en er is al minstens zoveel gerefereerd aan vallen (door de dronken vader met zijn ongestrikte veters bovenaan de trap, en gisteren nog door de ganzen die te dicht bij de zonnepanelen kwamen). Ook hier gebeurt dat dus weer op een onnadrukkelijke manier. (Nadat er net iets eerder, nóg onnadrukkelijker is opgemerkt dat opa in slaap viel. En dan het Roessiesj dat 'de hoogte ingaat'.)

De vraag van vandaag is: is zoiets mooi, dat op en neer kijken, de hele tijd, in een roman die gaat over een neergeschoten vliegtuig? Is hij niet eigenlijk een beetje gemaakt, die 'uiterst langzame val' waarin opa Natan 'ontviel', terwijl even eerder juist is opgemerkt dat hij plotseling veel slechter geworden is?

Maar ja, kun je daar weer tegen inbrengen, wie bepaalt dat gemaaktheid slecht is in een kunstwerk? En vooral: bederf ik de pret zelf niet door zo nadrukkelijk op al dat op en neer gaan te wijzen? Moet dat zijn effect niet ontleenen aan het terloopse, onnadrukkelijke karakter ervan, waardoor je wordt voorbereid op de grote kladderadatsch? Ben ik met mijn dagelijkse commentaar niet té close aan het lezen?

Maar daar kun je weer tegenin brengen dat een beetje verhaal daar tegen moet kunnen, dat het zo stevig in elkaar zit dat je het niet kapot moet kunnen lezen.

En dáár staat dan weertegenover dat ik het heel fijn vind dat opa Ban op zijn oude dag naar tennis kijkt – bij uitstek de sport waar de beschouwer juist de hele tijd horizontaal op en neer gaat met zijn ogen. Misschien komt dat doordat dit nu juist niet expliciet gemaakt wordt in het verhaal; dat je zoiets zelf kunt verzinnen.

Ja, jullie nu dus niet meer. Sorry. Enfin, laat ik maar even proberen niet te letten op al die verticale bewegingen in de volgende afleveringen.

11. Natans duimnagel

Soms merk je wel dat Natan een spookverschijning is, iemand die eigenlijk vooral bestaat in het hoofd van zijn vader – een vader die op dit moment te pletter slaat.

Die vader, weten we immers is wat vroeger een digibeet heette. Natan is daarentegen een jongen die van wanten weet op de digitale snelweg. Maar gegeven dat feit gaat hij wel heel merkwaardig met zijn smartphone om:

Met mijn duimnagel activeerde ik haar nummer.

Waarom staat dat daar zo? Het is onmogelijk om op een smartphone iets met je nagels uit te richten: op die kant van je vinger reageert een smartphone niet (zoals wel op een ouderwets mobieltje, met knopjes).

Je zou er verder over kunnen discussiëren of je op zo'n ding nog een nummer activeert. Strikt genomen is dat wel zo, maar feitelijk is dat nummer natuurlijk vrijwel geheel onzichtbaar, verborgen als het zit achter de naam van de beller (in dit geval, met ook wat ouderwets aandoende hoofdletters, BRANDA).

En dan: zou een jongere anno 2014 in een geval als dit nog zijn toevlucht nemen tot voicemail en terugbellen, in plaats van tot Whatsapp en sms? Natan verwijst wel even naar die mogelijkheid, dat er misschien een foto gestuurd zou zijn. En tot slot: als je dringend iets moet opzoeken over het nieuws, en je hebt een smartphone, waarom moet je dan met je laptop op de patio gaan zitten? En nu we het er toch over hebben: hoe komt het dat Natan in aflevering 7 dacht dat een tweet hooguit 40 tekens telde (in plaats van 140) om er meteen een te citeren die langer was? En waarom was een jongen die zo handig is op internet ook weer afhankelijk van de oude pornoblaadjes van zijn vader?

Het antwoord op die vragen lijkt me: het is de vader die hier feitelijk aan het werk is – een vader die je identificeert met de schrijver. En die kan eenvoudigweg ongeveer even handig met dat moderne spul omgaan als Wim Kok met een muis.

Ik begin steeds meer het gevoel te krijgen dat dit is wat er in dit boek gebeurt: je wordt helemaal niet geacht het verhaal je in detail voor te stellen (met die duimnagel op het glas van het scherm), je móét de verteller zien die de marionetten aan touwtjes vasthoudt omdat hij een verhaal vertelt dat persoonlijker is. Omdat hij een spel speelt met zijn eigen leven.

Dit is een boek over een spel dat A.F.Th. met zichzelf moet spelen. Een spel waarin hij noodgedwongen alle rollen moet vervullen. Ook die hij niet beheerst. Het geklungel met die smartphone krijgt zo iets ontroerends.

Tot slot iets anders: geen onderwerp in mijn volgblog heeft tot nu toe zoveel reacties veroorzaakt als de kwestie waarom opa Ban eigenlijk Ban heet. Ik kreeg meerdere

voicemails handgeschreven brieven e-mails waarin mensen me erop wezen dat er in Amsterdam Zuid een Ban-straat is, zonder dat iemand overigens ophelderde waarom dat een verklaring zou zijn.

Nu blijkt het een beetje prozaïscher: het is een afkorting van Laban. Die naam is op zijn beurt weer allesbehalve prozaïsch, want Laban was in de bijbel de broer van Rebekka – en hier is hij haar vader. Alle familieverhoudingen liggen volkomen overhoop in *President Tsaar*.

12. Ze kunnen het jou zeker

Ik vind de passage van vandaag geloof ik de mooiste tot nu toe. Ik geloofde er al bijna niet meer in, na de laatste afleveringen. Maar nu zijn ouders dood zijn komt Natan eindelijk tot leven. Zijn “fatalistische houding [is] als sneeuw voor de zon verdwenen”. Tot nu toe toonde hij maar weinig initiatief, en liet hij zich zo’n beetje leiden door wie hij toevallig voor zich had.

Maar nu zijn z’n ouders dood. Zijn vriendin Branda huilt erom (‘zacht’), en zegt ‘Ik vind het verschrikkelijk voor je’, maar hij werpt zich niet wenend op de grond, hij stort niet in, hij gaat niet zitten klagen. Hij is ineens vastbesloten: hij gaat naar Oekraïne, “liefst vanavond al”. Hij houdt het hoofd koel – de enige emotie die hij lijkt te kennen is stille woede over de misdaad – en besluit dat hij wat gaat doen. Zijn werk.

Juist die atypische reactie, en het plotseling volwassene ervan, maken dit ineens tot een realistische passage. Het is de helderheid die je kunt hebben bij een grote shock – het verdriet moet nog maar even wachten, dat komt later wel.

De meeste tijd praten Branda en Natan nu bovendien ineens in mensenzinnen: zonder het cynisme, zonder de metaforen, en vooral, met her en der een syntaxis die schuurt tegen de ongrammaticaliteit:

Als ze op tien kilometer hoogte een toestel met driehonderd mensen aan boord aan flarden weten te schieten, kunnen ze het jou op de grond zeker.

Het hier slaat op ‘aan flarden ... schieten’, dat je tussen de andere woorden van de bijzin moet pulken (als we de zin eenvoudiger maken, voel je beter waar het wringt: ‘als zein de lucht mij aan flarden weten te schieten, kunnen ze het jou zeker’). En zo spreekt Branda ook ineens een echt spreektaalige zin: “Om wat te doen?” (Het is een beetje jammer dat ze aan het eind toch weer spitsvondig over die rode loper begint.)

De werkelijkheid is *President Tsaar* binnengeslopen. Het theater is afgelopen, het licht kan aan!

13. Hij zakte met zijn boefjes

Ik hoop dat de volgende zin altijd en eeuwig zo mag blijven staan, en dat niemand er ooit een letter aan mag veranderen; en dat niet alleen omdat hij ervoor kan zorgen dat A.F.Th. van der Heijden weer eens een Tzumprijs wint:

Ik probeerde me de herrie in haar hoofd voor te stellen: een geheel in gietijzer gedachte duivel beklom een met schoolbord beplate bergghelling, en zakte met zijn boefjes telkens terug, waarbij hij met roestige nagels krassend houvast zocht tussen in krijt uitgeschreven formules, die de verhouding weergaven tussen steilte van de heuvel, puntigheid van de klauwen, de kakofonische plannen van Satan en de spanning op Branda's trommelvlies.

Dat is een buitengewoon mooie zin, geef toe! Een zin die een heleboel geklaag en gemopper over vorige afleveringen doet verdwijnen. Hij geeft een ingewikkeld beeld, een soort Droste-effect in taal, met die duivel die op een bergghelling klimt waarop een formule staat die de verhouding tussen de steilte van de heuvel en de puntigheid van des duivels klauwen weergeeft. Die formule is een beeld, in wiskunde, van de werkelijkheid waar hij zelf deel vanuit maakt.

En niet alleen dat, maar ook de plannen die de duivel zelf heeft met dat geklauter, staan al op die berg. Het beeld (in formules) maakt dus onderdeel van het beeld (in taal). En om daar nog eens overheen te komen: dit alles dient natuurlijk zelf ter vergelijking met 'de herrie in haar hoofd', en die herrie zélf maakt uiteindelijk ook weer onderdeel uit van het beeld in het beeld.

De herrie zit dus zelfs in de herrie. En zingt daardoor rond.

Maar om dat allemaal af te maken, heeft in deze zin ook het zetduiveltje nog zijn werk gedaan, en van boefjes het woord boefjes te maken. En ik hoop dat dit nooit gecorrigeerd wordt, want het past er zo mooi in.

14. De dubbele punt van A.F.Th. van der Heijden

Er valt een studie te doen van de dubbele punt in het werk van A.F.Th. van der Heijden. Ik heb er op Neerlandistiek al eens geschreven over een welgeplaatste dubbele dubbelepunt in Vallende ouders. Maar ook in 2016 is Van der Heijden de kunst van de (enkele) dubbele punt nog niet verleerd. We hebben tot nu toe in 14 afleveringen 86 dubbele punten gehad, dat wil zeggen ongeveer 6 per aflevering. Omdat iedere aflevering in een boek ongeveer 2 bladzijden zou beslaan, betekent dat 3 per pagina.

De aflevering van vandaag is zelfs nog een beetje beneden het gemiddelde, met 'slechts' vijf dubbele punten:

- Irritant: de wijzer wilde net niet over de 250 km/u heen [...]
- Te worden aangehouden kon ik me niet permitteren: ik moest een vliegtuig halen, al wist ik niet welk.
- Als ik het hele hinkelspel van overstappen moest afwerken, kon ik net zo goed met de Jaguar gaan: dan was ik er waarschijnlijk eerder.
- De lucht van doorgekookte satésaus hing nog op het Binnenhof: voor onze bewindslieden was het zomerreces ingegaan.
- Ik wist genoeg: ik moest koste wat kost aan boord van die charter zien te komen.

Hoewel Van der Heijden de dubbele punt ook wel anders gebruikt ('En zij:', en dan wat zij zei), zijn de meeste dubbele punten in zijn werk zoals deze. De Taaladviesdienst van Onze Taal legt het op zijn website als volgt uit:

Een dubbele punt is meestal juist als in het eerste deel van de zin de/het volgende of als volgtstaat of kan worden toegevoegd, of als er in het tweede deel namelijk, immers of want bij kan worden gedacht.

Over de dubbele punt bij Van der Heijden valt nog iets specifiekers te zeggen, naar mijn indruk, al zouden we de hele tekst er eens op moeten doorvlooien. Meestal geeft het eerste deel een subjectieve indruk en het tweede een uitleg daarvan.

Dat past natuurlijk bij de sfeer van Van der Heijdens proza, waar poëtische indrukken samengaan met wijsgerige uiteenzettingen. Soms staan ze zo dicht op elkaar dat ze in één zin komen te staan. In dat geval worden ze alleen nog gescheiden door een dubbele punt.

15. Ik dwong mezelf te blijven kijken

Er wordt wel gezegd dat de romanschrijver van de filmregisseur heeft leren snijden. Zaterdag liet de schrijver Natan nog achter op Schiphol, zich afvragend hoe hij de chartervlucht naar Kiev kon binnendringen. Nu staat hij opeens op het ziedend hete boerenerf naast het neergestorte vliegtuig ('heet als een oven in een smidse' – een hel in een hel, net zoals Branda's tinnitus herrie in herrie bevatte).

Ik weet niet of het echt van de film komt – hoe zou je dat moeten bewijzen?, maar het past natuurlijk ook goed in de vorm van het feuilleton. Van der Heijden heeft duidelijk voor deze zomerserie méér gedaan dan al bestaand manuscript in 60 stukjes hakken. Iedere aflevering tot nu toe is een min of meer op zich staande scene van steeds ongeveer 750 woorden lang. Hij moet, kortom, vrij precies hebben zitten monteren.

De helft van de scene van vandaag bestaat uit een foto, althans een stilstaand beeld. In detail wordt het lichaam van een vrouw beschreven en dan staat er ineens 'in een eerste impuls wilde ik haar de rug toekeren'. Natan heeft het voorafgaande dus allemaal in een oogopslag gezien: het tractorspoor onder haar lichaam, de vleeskleurige slip, het zand op haar beschadigde borst. Het betreft natuurlijk ook zijn obsessies: vervoermiddelen, het vrouwelijke schaamhaar, zijn moeder. Opvallend is bijvoorbeeld dat haar gezicht helemaal niet beschreven wordt, hoewel ze kennelijk wel op haar rug ligt.

Hoewel je zoiets nooit zeker weet, vermoed ik dat dit beeld een van de dingen is die ik me zal blijven herinneren aan *President Tsaar*. Eigenaardig genoeg komt er na 'Ik dwong mezelf te blijven kijken' vervolgens geen enkele beschrijving meer. In plaats daarvan volgt er wat huiselijk Oedipus-complex, inclusief een vandenheijdeniaanse spitsvondige dialoog, én een beschouwing over de werking van de traanklier, die voor mij nogal afbreuk doen aan het schokkende plaatje ervoor.

Ineens zijn we toch weer niet op de steppe met Natan, maar in de huiskamer met zijn vader. Laat die kerel toch gaan, jongen.

16. Poshlust

Vandaag staart Vladimir Nabokov ons aan vanaf het T-shirt van een jongen. POSJLOST staat er op dat T-shirt, en Natan denkt dat dit 'ongetwijfeld een of andere garageband uit de Donbas' is, maar daarmee is hij dan toch even vergeten dat hij een romanpersonage is.

Het zou trouwens nog best kunnen, dat een Oekraïense band zich Posjlost noemt. Het is een van de woorden die onvertaalbaar heten te zijn van de ene taal in de andere, het Russische equivalent van gezellig. Het schijnt zoveel te betekenen als slechte smaak, zij het van een bepaald type, namelijk die je politiek correct of cultureel correct zou kunnen noemen: dingen mooi vinden enkel en alleen omdat je denkt dat het zo hoort. (Het plaatje rechtsboven is van een Amerikaanse rockband.)

Omdat het woord onvertaalbaar was, werd het door Nabokov geïntroduceerd in het Engels (met de geniale woordspelige spelling poshlust), en wel in een bespreking van Gogols *Dode zielen* – sommige karakters in dat boeken lijden volgens Nabokov aan posjlost. Hoe poshlustig de karakters in *President Tsaar* zijn, valt nog te bezien, maar je kunt bij deze passage in ieder geval aan het boek van Gogol denken: ook op de Oekraïense steppen worden dode zielen kennelijk nog gebruikt om profijt van te trekken (door ze te omhangen met een zuurstofmaskertje), zij het eerder politiek dan financieel.

Het begrip was erg belangrijk voor Nabokov. In het essay *Philistines and philistinism* definieerde hij het als volgt:

Poshlism is not only the obviously trashy but mainly the falsely important, the falsely beautiful, the falsely clever, the falsely attractive.

In een beroemd geworden interview met de *Paris Review* deed hij er nog een schepje bovenop:

Corny trash, vulgar clichés, Philistinism in all its phases, imitations of imitations, bogus profundities, crude, moronic, and dishonest pseudo-literature—these are obvious examples.

Onmiddellijk daarna komt dan een zin die mij hopeloos in de war brengt, want het leest als een negatieve recensie van *President Tsaar*:

Now, if we want to pin down poshlost in contemporary writing, we must look for it in Freudian symbolism, moth-eaten mythologies, social comment, humanistic messages, political allegories, overconcern with class or race, and the journalistic generalities we all know.

Van de Oedipus-mythe lust A.F.Th. wel pap, en van een al dan niet door de motten aangevreten mythe niet minder. *President Tsaar* lijkt voornamelijk af te koersen op sociaal en politiek commentaar, met een journalist in de hoofdrol. Je zou je kunnen afvragen of het

opvoeren van een jongetje met POSJLOST op zijn T-shirt zélf een vorm van posjlost is. Wat heeft de schrijver ons met dat ene woord op dat hemd over zijn huidige project willen zeggen?

17. Gloomy atmosphere

Misschien zijn wij wel kikkers. Misschien wordt het water van de taal wel langzaam opgewarmd zonder dat wij het merken, waarbij de Nederlandse temperatuur een koele is en de Engelse een kokend hete.

Het gaat goed met de Nederlandse taal: er worden romans in geschreven (en becommentarieerd), er worden podcasts en vlogs in gemaakt, er wordt naar hartelust in gekwaakt. Maar een van de interessante verschijnselen van onze tijd is dat beetje bij beetje, woord voor woord, er steeds meer Engels in komt. Er komt misschien een dag dat we zeggen: het water is nu toch echt wel warm geworden.

De Amsterdamse socioloog Abram de Swaan heeft weleens tegen me gezegd dat je eigenlijk een dijkwacht wil hebben voor het Nederlands: iemand die af en toe systematisch verschillende punten in de dijk naloopt om te kijken of er significante verzwakking opgetreden is. Er is geen enkele reden tot zorg, maar je wil het wel in de gaten houden. (Al is het maar uit wetenschappelijke interesse.)

In aflevering 15 had Van der Heijden het al over *seatbelts* in plaats van over *(veiligheids)gordels*, of zoals de KLM zegt tijdens de veiligheidsinstructies: *stoelriemen*. Ik zie niet dat er een speciale reden was voor het gebruik van het Engelse woord, er was weinig aanleiding om bij het beschrijven van een vliegtuigwrak extra een internationale sfeer te willen oproepen. Voor Van der Heijden is *seatbelts* kennelijk de gewone manier van praten.

Vandaag geldt het nog wat sterker met *gloomy atmosphere*. Ik kan geen specifieke reden bedenken waarom de schrijver hier teruggrijpt op het Engels. Ik kan in ieder geval niet vinden dat *gloomy atmosphere* andere of specifiekere associaties oproept dan *naargeestige sfeer*. Misschien dat er benadrukt moest worden wat een schrijver van internationale of cinematografische allure Patrick Haandrikman is, maar behalve dat hij met Wei Wei wordt vergeleken, worden daar toch ook weinig aanwijzingen voor gegeven. De man wordt hier toch vooral op een wanhopige manier licht bespot.

Ook hier krijg je dus de indruk dat dit de gewone manier is voor Van der Heijden om deze sfeer te benoemen. De temperatuur van het water is weer een honderdduizendste graad gestegen, een korreltje dijkzand is vochtig geworden. Interessant!

18. Nice, ouders, kinderen en het groene gefluister

Het houdt nooit op. Overal lijken. Mensen die net nog onbekommerd aan het praten waren, – woorden uitspraken die niet bedoeld waren voor de eeuwigheid, maar voor nu, voor even, voor hun vrienden: ze liggen dood op de grond omdat er iemand was die geloofde dat er een doel was dat hoger was dan hun leven. Ouders zoeken verdwaasd op internet naar nieuws over hun enige kind, kinderen buigen zich wanhopig over het lichaam van hun moeder.

Een roman die in de krant staat afgedrukt levert natuurlijk onwillekeurig ook commentaar op wat er verder in de krant staat. *President Tsaar* gaat over de terroristische aanslag op de MH17 van twee jaar geleden; maar vandaag gaat het ook over die in Nice.

Het fragment van vandaag begint met een kort commentaar op Het stenen bruidsbed van Harry Mulisch, dat zelf weer als een fictiecommentaar te lezen is op het bombardement op Dresden. Norman Corinth, de protagonist van Het stenen bruidsbed hoort af en toe stemmen die hij 'het groene gefluister' noemt. Volgens Natan zijn die stemmen flarden van de levens van de mensen in Dresden, vlak voor Corinth over kwam vliegen met zijn bommenwerper.

Natans leraar Nederlands vond die verklaring 'niet overtuigend', maar mij lijkt hij niet gek. Het is het literaire equivalent van wat er nu gebeurt, onmiddellijk na Nice: de selfies die rondgaan van gewone levens die ineens enorme betekenis krijgen door wat er een seconde later gebeurt.

Door al die aanslagen naast elkaar te zetten – Dresden, MH17, Nice – en ze te zien met de ogen van *President Tsaar* zie je hoe belangrijk vervoermiddelen zijn. In de roman spelen ze niet voor niets zo'n belangrijke rol. Men gooit bommen uit een vliegtuig, men vuurt raketten af op een vliegtuig, men rijdt met een vrachtwagen op de mensen in. Vervoermiddelen creëren afstand – een afstand die nodig is om ineens een groep mensen te vermoorden. Wie nu al het groene gefluister hoort dat overal om ons heen opstijgt, kan niet doden.

Van der Heijden is de hedendaagse schrijver die het dichtst bij Mulisch staat: beide schrijvers proberen de wereld te verrijken met betekenis; taal te maken die meer is dan groen gefluister. Het is enerzijds niet te doen – zeker niet als het gaat om zulke nihilistische daden als terroristische aanslagen –, en tegelijkertijd is het 't enige dat er is.

Je kunt die betekenis uiteindelijk alleen hopen te vinden door het te betrekken op het individu: dat lijkt me een van de kernwaardes van de literatuur.

Van der Heijden doet het door zijn verhaal – dat hij en zijn vrouw een kind verloren hebben – te verwerken in de massale moordaanslag. Vlak voor Rebekka als een bevroren lijk naar beneden tuimelt, ziet ze het beeld dat haar leven samenvat: niks een leven dat in

een flits voorbijtrekt, niks 'leven in de breedte', niks 'het leven uit een dag', maar één beeld: dat van haar zoon die net geboren is, en dat het 't allemaal waard heeft gemaakt.

Het is vreselijk om te bedenken dat een zoon dat soort ideeën heeft over zijn moeder. Het is misschien nog wel vreselijker om te bedenken dat een vader bedenkt dat hij zijn zoon zulke gedachten had toegewenst – liever dan dat de vader en de moeder nu de zoon moeten missen.

En de lezer spiegelt daar dan weer zijn eigen verhalen in. Twee jaar geleden, in de nacht van de aanslag op de MH17, lag ik toevallig in een Italiaans ziekenhuis om een operatie te ondergaan die iets zou moeten veranderen aan onze ongewenste kinderloosheid. Die operatie is niet geslaagd, deze lezer zal nooit kinderen hebben. Daardoor kan ik niet meepraten over het zoeken van ouders na hun kinderen. Maar ik kan aan die ramp alleen maar denken als ik aan die operatie denk; zoals Van der Heijden ook alleen kan denken aan ouders en kinderen, bij welke ramp ook.

Je kunt je eigen problemen niet met het leed van iemand anders vergelijken, en tegelijkertijd is jezelf vergelijken met een ander het enige dat je kunt doen om die ander te begrijpen. 80 mensen zijn heel veel groen gefluister, 80 doden zijn heel veel heel dikke romans over wanhopige ouders en kinderen. Er moeten meer romans in de krant worden afgedrukt.

19. Een vrouw is iemand om mee naar bed te gaan

We zijn nu op ongeveer een derde van *President Tsaar op Obama Beach*, en inmiddels kunnen we constateren dat de sfeer om zo te zeggen enigszins seksistisch is.

Van der Heijden heeft in zijn oeuvre nog maar weinig waarlijk interessante vrouwen neergezet: zijn hoofdpersonen zijn eigenlijk altijd mannen, tenzij men de helleveeg een hoofdpersoon wil noemen.

Een vrouw, dat is in dit oeuvre meestal iemand met wie je naar bed gaat. Voor President Tsaar geldt dat wel heel sterk. We zijn tot nu toe drie vrouwen tegengekomen: Natans moeder Bekka, zijn geliefde Branda en Lina, de begeleidster van de minister. Alle andere personen zijn mannen: de schrijvers met wie vader Patrick vertrok, de piloten die aan het roddelen waren, Natans opa, het jongetje dat hem in Oekraïne rondleidt, diens grootvader, de Oekraïense rebellen. It's a man's world.

Bij alledrie de vrouwen is er inmiddels nadrukkelijk op gewezen dat ze een vagina hebben. Branda wil de hare per se scheren; van Bekka is ons verteld dat we niet kunnen zien of ze haar heeft omdat ze, dood, haar vleeskleurige onderbroek aanheeft, en verder werden van haar levenloze lichaam alleen de borsten en het hoofdhaar beschreven. Van Lina zijn we in aflevering 2 bij monde van 'de kozak Oleg' te weten gekomen dat ze 'zelfs tussen haar benen' naar wodka met limoenextract 'smaakt'.

Vandaag vraagt Natan aan Nikki om Lina te beschrijven. Die beschrijving wordt ons vervolgens onthouden, maar in plaats daarvan krijgen we te horen dat hij 'pas elf' is en nog niet in de puberteit. Daardoor zegt hij over vrouwen kennelijk niet de dingen die wij 'jongens van zestien, zeventien' willen horen. Alsof een beschrijving van een kind (ogen, mond, lengte) nauwelijks een kans maakt begrijpelijk te zijn voor iemand met de juiste hormoonhuishouding.

Waar komen die jongens ineens vandaan? Natan is zesentwintig. Het lijkt hier wel alsof de schrijver een grapje maakt over zijn eigen manier van vrouwen beschrijven tot nu toe. Ik ben benieuwd wat voor vrouwen ons nog te wachten staan!

20. Het *President Tsaar*-kunstenkwartet

Goed nieuws voor de spelers van het *President Tsaar*-kunstkwartet! Er zijn de afgelopen afleveringen al allerlei scheppende kunsten aan de orde gekomen. Vooral kijken speelt een belangrijke rol in dit boek: denk aan de vliegtuigspotters of opa Ban die de hele dag tv kijkt.

De visuele kunsten zijn dan ook dominant: Natan is een fotograaf, Nikki is een tekenaar. De in aflevering 17 genoemde Ai Wei Wei doet aan conceptuele (maar daarom niet minder beeldende) kunst. Vandaag is daar een vierde vorm van visuele presentatie bijgekomen: het viltprikken. Kwartet!

Een kwartet van schrijvers, daar komen we ook wel aan. Nabokov is impliciet al langs gekomen, en Harry Mulisch werd zelfs bij name genoemd. Nog twee schrijvers te gaan, dat zal moeten lukken! Misschien moeten we Sofokles ertoe rekenen, omdat die Koning Oidipous geschreven heeft; 'de oude dichters wisten er wel raad mee'.

Poesjkin is het in ieder geval niet. Het is heel opvallend dat een Rus als Boris bij de naam Mazeppa denkt aan Tsjajkovski, zelfs al heeft zijn moeder 'de doos met platen' (Platen!) Mazeppa is sowieso een legendarische figuur, maar Poesjkin schreef een lang gedicht over hem, en Tsjajkovski's opera is daarop gebaseerd. Het is dan toch een beetje alsof een Engelsman als de naam MacBeth valt, ter verduidelijking opmerkt dat Verdi daar een opera over heeft geschreven.

Misschien wordt met Tsjajkovski dus wel een nieuw kwartet geopend: dat van de componisten. Wisten jullie trouwens dat Peter Schat op zijn beurt een opera over Tsjajkovski heeft gemaakt? Mijn moeder heeft de doos met platen.

21. De smaak van ouzo en ontbinding

Er zijn in mijn ogen twee Nederlandse schrijvers aan wie A.F.Th. van der Heijden het meest schatplichtig is.

De eerste is Harry Mulisch met zijn zoektocht naar betekenis, zijn poging om door middel van een verhaal betekenis te geven aan het leven, om verhalen te maken van onbegrijpelijk gruwelijke gebeurtenissen.

De tweede is Jan Wolkers zijn neiging om verteller en personages diepzinnige observaties of verwijzingen naar kunst in de mond te leggen, zijn neiging om de gruwelen concreet en klein en nabij te maken (een kikker in staat van ontbinding) en vooral zijn zinnelijkheid.

Mulisch is door Van der Heijden in *President Tsaar* al een keer expliciet genoemd, zoals we aan het begin van deze (in het echte leven zo gruwelijke en onbegrijpelijke) week zagen. Deze specifieke schatplichtigheid ligt sowieso wat meer aan de oppervlakte: Van der Heijden schreef ooit een eerbetoon aan Mulisch (de novelle *Mim*), Mulisch noemde Van der Heijden in een van zijn laatste interviews als een 'opvolger' en droeg zijn laatste boekje op aan Van der Heijdens overleden zoon.

De verwantschap met Wolkers is naar mijn indruk wat minder besproken, maar bij een – in mijn ogen grandioze – passage als die van vandaag, kun je hem volgens mij zien.

Het gaat niet alleen om de wellust die beide schrijvers duidelijk hebben in het formuleren. Het gaat er ook om dat alle vijf de zintuigen worden aangesproken. Er is, natuurlijk en overwegend, het zien – het witte Hiltersnorretje op de bovenlip van Mazeppa, de geesten die in de warme lucht dansen, het landbouwplastic dat blinkt in het zonlicht als torrenschilden. Maar daarnaast wordt er ook geluisterd – het 'gonzen en ruzieën' van vliegen in de wagons –, gevoeld – een 'plakkerige droogte' in het verhemelte –, geroken – 'de pepermuntgeur van Prodent', de 'ademstokkende geur van ontbinding'. Er wordt zelfs geproefd, zij het dat naar wodka die 'naar ouzo' smaakt (misschien omdat pepermunt en anijs in de verte op elkaar lijken).

Alleen al het feit dat zoveel van die indrukken direct of indirect dieren (dode muizen, vliegen, torren – betreffen, doet mij onweerstaanbaar aan Wolkers denken.

Veel van die lichamelijke indrukken zijn negatief: je ziet de landbouwplastic niet, je ziet landbouwplastic, je hoort stilte, je voelt droogte. Alleen de geur verradt echt dat de dood in de lucht hangt, al probeert men ook die met tandpasta te verbergen. Door al dat verstoppert wordt het gruwelijke feit dat je geliefden zich ook ooit zullen ontbinden alleen maar voelbaarder.

Dat feit, dat was tot nu toe vooral het domein van Jan Wolkers in de Nederlandse letteren. Van der Heijden steekt hem hier naar de kroon.

22. Op orthodoxe wijze

Behalve het minst romantische pre-coïtale gesprek uit de Nederlandse literatuur van de zomer van 2016 ('Nee, natuurlijk niet, stom varken'), lijkt de bedoeling van de episode van vandaag vooral om Lina Kosinski in een groot aantal poses te laten zien. Ze:

- zit bedrukt in de lounge,
- trekt Natan mee het godshuis in,
- werpt zich voor een kruisbeeld neer,
- laat haar hoofd op de koele plavuizen rusten,
- staat op, en zakt, wankelend, licht door de knieën,
- zwaait met haar bovenlijf terwijl ze een kruis slaat,
- bezwijmt en murmelt op de achterbank,
- worstelt in de lift,
- staat in tangopose met achteroverhellend bovenlijf (weer dat bovenlijf),
- zit op de bedrand,
- verleent hand- en spandiensten aan het onwillige vlees ('zelf').
- Zitten, staan, lopen, knielen en liggen: we zien het haar allemaal doen, en dat alles binnen 800 woorden.

Ze is kennelijk nogal een beweeglijk typeje, deze Lina. Er is ook nog iets anders geheimzinnigs aan haar: hoewel we nu al heel veel keren te horen hebben gekregen dat ze Pools is, duikt ze kennelijk een orthodoxe kerk in. Is dat bij gebrek aan een katholieke kerk in Donetsk? Maar er zijn daar wel degelijk ook Rooms-katholieke kerken, en Lina slaat zelfs haar kruis op zijn orthodox (of zoals Natan plechtig zegt 'op orthodoxe wijze'). Wat moet dat? Behoort ze tot de zeer kleine minderheid in Polen die tot die kerk behoort? Heeft ze zich meer met haar Russische en Oekraïense vrienden ingelaten dan goed voor haar is?

Ze spreekt kennelijk ook goed genoeg Engels en Russisch om allerlei diepzinnigheden naar voren te brengen. Natan doet het voorkomen alsof hij alleen maar met haar naar bed gaat omdat zij dat zo graag wil, maar zij ziet door razende lust bevangen nog de kans om haar toekomstige minnaar eerst haar visie op de internationale politiek uiteen te zetten en daarna de bijsluiter van een condoom in het Engels door te lezen en daar dan grapjes over te maken.

Wat is er met haar aan de hand?

23. Zelfs nu

Voor verhalen bestaat een interessant soort verleden tijd: een dat zich laat combineren met het woord nu. Hoewel je zou zeggen dat nu normaliter niet samengaat met een verleden tijd, lukt dat ineens wel in een verhaal. Je kunt best zeggen: “Nu kwam Jan binnen”, maar dan weet je dat iemand een verhaal aan het vertellen is.

In de passage van vandaag vinden we daar een ingewikkeld voorbeeld van:

“Zelfs nu, in deze penibele positie, viel me op dat er nauwelijks condens mee naar buiten wolkte, wat bij een koelruimte toch normaal zou zijn geweest op zo’n snikhete dag.”

Behalve in de eerste twee passages die de inleiding vormden, is in *President Tsaar* tot nu toe Natan Haandrikman aan het woord, en hij vertelt zijn verhaal dus in die vertellersverledentijd.

Maar hier zegt hij zelfs nu met een zelfs dat het nu evalueert: het is verbazingwekkend dat het nu gebeurt. Wanneer je je in zo’n penibele positie bevindt ga je normaliter niet letten op de hoeveelheid condens in de omgeving.

Alleen de vraag is nu wie die evaluatie zelfs uitvoert. Gezien het feit dat het al onwaarschijnlijk is dat je op die damp let in zo’n situatie, zou je kunnen zeggen dat het al helemaal onwaarschijnlijk is dat je dan óók nog eens gaat evalueren of het wel normaal is dat je de natuurkunde van de koelbox in de hitte voor de geest haalt.

Dat zelfs komt dus waarschijnlijk niet van Natan op het station van Torez, maar van een andere Natan – degene die dit aan het vertellen is. Hij breekt dus even in zijn eigen verhaal in om zichzelf te evalueren.

(Op zich hoeft hij helemaal niet zo verbaasd te zijn, want wij lezers weten inmiddels dat hij heel makkelijk een hele situatie in een opslag kan overzien; bijvoorbeeld dat hij zijn moeder in een oogwenk in groot detail zag liggen in een toch ook traumatische situatie. Natan is een wandelende camera, maar hij verbaast zich daar zelfs kennelijk achteraf soms over.)

Er zit nog zo’n momentje in waarin hij inbreekt in zijn eigen relaas:

(Dat woord had op de motorkap gestaan, vrij vertaald: eikel.)

Het is nog denkbaar dat hij inderdaad op het moment dat dit aan de orde komt dat woord ineens herkende. (Ik denk overigens dat het hier om het Oekraïense woord кудию gaat, dat ‘bal’ betekent. Van der Heijden transcribeert het een beetje vreemd, ik zou koeljoe schrijven.) Maar hij zal met zijn verbluffende kennis van het Russisch en het Oekraïens niet die term voor zichzelf ‘vrij vertaald’ hebben. Dat doet hij dus voor ons, de lezer, in het

hier en nu. Er is dus meer aan de hand dan alleen het verhaal dat verteld wordt, er is ook nog een ander hier en nu.

Interessant genoeg is er ook nog een zinnetje in deze passage die juist in de tegenwoordige tijd staat, maar waarschijnlijk juist wel op dat station in Torez moet worden geplaatst:

(O mama, waar ben je... in deze of in een volgende wagon?)

Hier citeert de vertellende Natan als het ware de gedachte die hij had toen hij op dat station stond, en brengt dat moment dichterbij. Duizelingwekkend daarbij is dat hij in gedachten iemand aanspreekt die hij op dat moment eigenlijk niet meer kan aanspreken.

Bovendien volgt die op een passage waarin ook nog iets ingewikkelds gebeurt met de tijd: op het station in Donetsk (dus vroeger) herinnert hij zich iets van nog eerder (namelijk in de Krakeling). Omdat dit een gebeurtenis is van vóór een punt in het verleden, begint hij dus te vertellen in de voltooid verleden tijd: 'ik had de gewaarwording... ondergaan', 'mijn moeder had me... meegenomen'. Maar daarna schakelt hij over naar de gewone verleden tijd: 'ik werd naar beneden getrokken' (niet: 'ik was naar beneden getrokken'), 'mijn moeder ving me op tijd op' (niet: 'mijn moeder had me op tijd opgevangen').

De gebeurtenis uit de Krakeling wordt dus getrokken naar het moment in Torez, en omdat daarna de tegenwoordige tijd wordt gebruikt, kolken hier alle tijden door elkaar, en dat op een moment dat Natan bang is zijn bewustzijn te verliezen.

24. Ik heb je het leven gegeven, ik zal je ook doden

“De moordenaar van zijn zoon stond stil en staarde lang naar het levenloze lichaam. Zelfs nu hij dood was, was hij nog knap; zijn mannelijk gezicht, zo kort daarvoor nog gevuld met kracht en met een onweerstaanbare charme voor iedere vrouw, was nog steeds van schitterende schoonheid; zijn donkere wenkbrauwen staken als somber fluweel af tegen zijn bleke aangezicht.”

Taras Boelba is een korte roman van Gogol, en dat is daarmee het tweede boek van die schrijver dat genoemd wordt in dit boek, en alweer wordt het in verband gebracht met rock. Eerder zagen we dat het woord Posjlost, dat indirect naar *Dode Zielen* verwijst, op het T-shirt van het jongetje Nikki stond, nu heeft een eigenaar van een rockcafé zijn etablissement kennelijk naar dit boek genoemd, dat op internet staat.

Het is een boek dat op een aantal manieren gespiegeld wordt in *President Tsaar*. Het geeft bijvoorbeeld scènes de strijd van de orthodoxe Oekraïeners tegen de katholieke Polen (de laatsten geholpen door Joden) en daarmee van een voorloper van het conflict dat in de zomer van 2014 zulke noodlottige gevolgen heeft gehad voor de MH17.

Maar belangrijker lijkt me dat het een boek is over een vader (Taras) en zijn twee zonen. De vader ziet op zeker moment zijn zoon die door de liefde gedreven met de Polen (‘de Poolse Lina’ avant la lettre) lijkt te heulen en neemt dan een dramatische beslissing:

“Stilstaan, niet bewegen! Ik heb je het leven gegeven, ik zal je ook doden,” zei Taras en, een stap terugtreidend, zette hij zijn geweer aan zijn schouder. Andrej was zo wit als een laken; zijn lippen bewogen zacht en hij sprak een naam; maar het was niet de naam van zijn vaderland, noch van zijn moeder, of zijn broer; het was de naam van de mooie Poolse. Taras vuurde.

De vader die zijn zoon vermoordt in de Oekraïense oorlog, dat is wel een heel pregnant motief in een boek dat zo duidelijk gaat over vaders en zonen, over een zoon die zijn dode vader wil wreken, over een vader die zijn dode zoon in een boek tot leven probeert te brengen.

25. Alweer een aanslag

Zullen we ons de aanslagen in München over twee jaar nog herinneren? Te vrezen valt: nauwelijks en hooguit vaag. Er gebeurt te veel. Wie herinnert zich nog dat hardockcafé Sita ('Muur') in Charkov in 2014 het voorwerp was van een aanslag?

Ik kon het me in ieder geval alleen nog vaag herinneren – er vielen toen overigens door een gelukkig toeval geen doden –, en dat ik het me herinner komt vooral doordat er een andere gebeurtenis aan gekoppeld werd in het nieuws. De Oekraïense veiligheidsdienst (SBOe) beweerde dat ze bij het onderzoek naar die aanslag een plan ontdekten om ook een aanslag te plegen op de Nederlandse delegatie, inclusief minister Koenders.

Dat laatste werd later ontkend, het zou een manier zijn waarop de Oekraïeners de Russen zwart wilden maken. De Nederlandse sterjournalist Olaf Koens – het zou me niet verbazen als Natan ook een klein beetje op hem gemodelleerd is – schreef er in december 2014 nog een goed stuk over in de Volkskrant. Ik heb zo snel geen latere bronnen meer kunnen vinden die wat dan ook vertellen over deze kwestie. Het kan overigens best zijn dat ik iets hebt gemist, want als je op bombardementen in horeca-etablisementen gaat googelen, kom je om in de treffers.

Is die aanslag ooit definitief opgehelderd? Heeft de Nederlandse regering het er maar bij laten zitten of is er echt bewijs dat die Oekraïeners het verzonnen hebben? Er gebeurt de hele tijd van alles, en ik zou het me nooit hebben afgevraagd als Van der Heijden deze gebeurtenis niet uit alle ellende had gelicht om er over te schrijven.

Hij heeft hem wel wat in de tijd geschoven. De aanval op de Sita vond plaats in november, zo'n vier maanden na de ramp (Koenders was al minister, hij was Timmermans opgevolgd), maar in dit verhaal moeten de eerste stoffelijk overschotten nog gescand en gekist worden.

In februari vorig jaar vond uiteindelijk in Charkov een grote aanslag plaats op een vredesmars met uiteindelijk vier doden. Die zijn we ook alweer vergeten. De aanslag in München lijkt nu belangrijker, maar de kans is groot dat we ook daar het fijne niet van te weten komen, en dat het ons uiteindelijk niet interesseert. Tenzij iemand er een roman over schrijft.

26. Hardplastic bakken ijskoud buislicht

We zijn nu bijna halverwege *President Tsaar* en Natan is al op weg terug naar huis. Aan de andere kant is er al die tijd in nog geen velden of wegen een president Tsaar te zien geweest, en ook geen Obama Beach.

In verschillende interviews heeft Van der Heijden gelukkig al maanden geleden uit de doeken gedaan wat dat allemaal mag betekenen: president Tsaar is Poetin, die voor het internationaal strafhof zal worden gebracht en daar nieuwsgierig is naar wat hij Obama Beach noemt, het strand van Scheveningen (waar de Amerikanen zichzelf het recht geven om Den Haag binnen te vallen als ooit een Amerikaanse soldaat voor de rechter verschijnt).

Je kunt wel doen alsof je alleen zo'n boek leest, maar alle informatie die je waar dan ook vandaan haalt, gebruik je natuurlijk ook bij het lezen van zo'n boek.

Het vermoeden is dus gerechtvaardigd dat een aanzienlijk deel van het tweede deel zal gaan over een man die binnen zit, in de gevangenis, en nadenkt over hoe het buiten is.

Het verschil tussen binnen en buiten speelt tot nu toe ook een belangrijke rol. Het boek begint buiten, waar Oleg staat, terwijl er binnen achter hem een feestje aan de gang is, binnen in een school. Als Natan het slechte nieuws krijgt, zit hij binnen bij zijn opa, maar gaat dan buiten op de patio zitten. Natans moeder ligt buiten de kippenstal, zijn vader ligt binnen. De geheim agenta Lina sleept hem eerst naar binnen om hem te verleiden en in een latere scene sleept ze hem juist uit hardrockcafé Taras Boelba naar buiten om hem te redden. Het zijn maar een paar voorbeelden; in vrijwel iedere aflevering tot nu toe gebeurt er iets buiten én iets binnen.

(Binnen en buiten spelen sowieso een belangrijke rol bij Van der Heijden, die bijvoorbeeld al twee eerdere romans schreef die zich grotendeels in een gevangenis afspelen: *Het hof van barmhartigheid* en *Het schervengericht*. In zijn laatste roman *De ochtendgave* gebeuren de echt dramatische dingen buiten, maar sluit de vrouwelijke hoofdpersoon zich jarenlang binnen op.)

Als je zo'n tv-interview hebt gezien, kun je er ook niet niet aan denken dat Van der Heijden en zijn vrouw als reactie op alle ellende die hen overkwam, jarenlang nauwelijks naar buiten zijn gegaan; dat ze zich in hun huis hebben opgesloten. In deze aflevering wordt het contrast expliciet gemaakt, zelfs in één zin:

Het interieur werd verlicht door hardplastic bakken ijskoud buislicht, dat akelig contrasteerde met de zon buiten op de landingsbaan.

Nergens is het fijn. Buiten schijnt een natuurlijke, maar onbarmhartig felle zon. Binnen heerst het kunstlicht. Aan het begin van de aflevering van vandaag voelt Natan zich buiten ineens heel erg onveilig: zolang hij het vliegtuig nog niet betreden heeft, kan hij

worden opgepakt. Maar zodra hij binnen is, overvalt hem een claustrofobisch gevoel.
'Opeens drong tot me door wat ik het meest miste in dit vliegtuig: vensters.'

Binnen voel je je belemmerd, en dus wil je naar buiten. Maar buiten loert in het werk van A.F.TH. van der Heijden het gevaar.

27. Kariatidenkitscherig

Ah! De Griekse oudheid! De oorsprong van onze cultuur! Wie denkt er niet dag en nacht aan! Natan – van wie we sinds aflevering 18 weten dat hij op het gymnasium heeft gezeten – in ieder geval wel.

Wanneer hij vier soldaten op een rijtje ziet staan, moet hij bijvoorbeeld niet alleen aan Athene denken, nee dan dringt dat beeld zich aan hem op:

Op dat moment leken de vier aan onze kant, waarachter de andere vier wegvielen, met hun kist uit zwart papier geknipt, en drong het beeld van de kariatiden op de Akropolis zich op

Wat is er nu zo onontkoombaar aan dat beeld? In welk opzicht helpt het om die kariatiden voor je te zien? Zijn kariatiden uit zwart papier geknipt? Nee, het zijn stenen beelden van vrouwenfiguren die fungeren als zuilen en de last op hun hoofd dragen. (Er zijn ook zuilbeelden die hun handen gebruiken, de atlanten.)

Dragen de soldaten ook de kist op hun hoofd? Zoiets heb ik nog nooit gezien, het gebeurde niet bij de terugkomst van de slachtoffers van de MH17 en als de schrijver het veranderd is, zou je denken dat hij daar een bedoeling mee had, maar die is volkomen onduidelijk.

En dan zijn het ook nog eens niet zomaar kariatiden, en niet de kariatiden van de Winkel van Sinkel in Utrecht, maar die van de Akropolis die zich aan Natan opdringen. Wat moeten we daar van denken? Dragen ze een jurk? Hebben sommigen hun linkerbeen naar voren en anderen hun rechter? Zie ze er allemaal net een beetje anders uit?

Zijn ze namaak, en staan er vijf originelen in het Acropolis-museum, beneden, bij het wandelpad; en één in het British Museum? Op de Acropolis staan ze (of hun kopieën) bovendien allemaal met hun gezicht naar je toe, is dat geen vreemde manier om een kist te dragen?

Hebben de kariatiden anders een of andere mythische bijbetekenis waaraan je zou kunnen denken als je mensen ziet met een doods-kist? Bij mijn weten is er alleen een nauwelijks interessant verhaal (straf van de goden) te vertellen over die vrouwen.

Er is eigenlijk geen enkele redelijke overeenkomst te bedenken tussen die soldaten en die beelden, behalve dat ze gezamenlijk iets dragen. Maar om nu te zeggen dat daardoor die ene specifieke groep zich 'opdringt'?

Ik vind dat je lang moet zoeken om een schrijver te begrijpen, maar is deze verwijzing naar de klassieke oudheid niet een beetje kitscherig?

28. *President Tsaar als taalhandeling*

Een van de interessantste ontwikkelingen in de taalwetenschap van de afgelopen vijftig jaar is ongetwijfeld de ontwikkeling van het inzicht dat taal de wereld verandert – in een deeldiscipline die pragmatiek heet. Iedere zin die je zegt, verandert de wereld een klein beetje. Wanneer ik bijvoorbeeld zeg:

Ik bied mijn verontschuldigingen aan. (1)

Dan heb ik de wereld daarmee een klein beetje mooier gemaakt. Ik heb jou namelijk onrecht aangedaan, maar het gevoel daarover hoeft niet meer zo te knagen. Tegelijkertijd heb ik daarmee trouwens mogelijk jou een beetje van het recht afgeknabbeld om nog boos op mij te zijn. Het zijn kleine veranderingen in de wereld, maar ze zijn tegelijkertijd heel wat voor een paar minimale bewegingen met tong en lippen.

In zin 1 maak je een en ander nog expliciet door de uitdrukking mijn verontschuldigingen aanbieden te gebruiken, maar je kunt hetzelfde onder de juiste omstandigheden ook bereiken door een eenvoudige beschrijving te geven van je gemoedstoestand (zin 2) of de wereld (zin 3).

Ik voel me slecht. (2)

Ik slaap al maanden slecht. (3)

En in zekere zin heeft iedere zin in een normale conversatie, volgens de pragmatiek, zo'n functie. Ook als ik zeg 'de zon schijnt', verander ik daarmee de wereld, omdat ik ervoor heb gedeeld dat we deze informatie delen. Dit alles heet de theorie van taalhandelingen, omdat, nu ja, iedere taaluiting wordt gezien als iets waarmee je ingrijpt in de wereld, een handeling.

De vraag is nu, hoe moeten we in dit kader fictie begrijpen? Daarnaar is nog niet zoveel onderzoek gedaan, en zeker niet in Nederland.

Je kunt die vraag op twee manieren begrijpen. Je kunt je bijvoorbeeld afvragen wat er allemaal gebeurt in gesprekjes zoals die worden beschreven in de aflevering van vandaag; dat is trouwens nog behoorlijk ingewikkeld omdat er in het ene gesprek (Natan en de cameraploeg) verslag wordt gedaan van een ander gesprek (tussen de commandant en de 'fractuur' van 'Democracy Light').

Dat bestuderen van dialoogjes in fictie alsof het gewone dialoogjes zijn is al wel gedaan. Ingewikkelder en interessanter is nog de vraag wat voor taalhandeling een roman zélf is. Hoe is de wereld veranderd door het verschijnen van *President Tsaar op Obama Beach*?

Het enige werk dat ik ken dat uitgebreider op deze vraag ingaat is dat van de filosoof Greg Currie van de Universiteit van York, die een uitgebreide en precieze theorie heeft opgesteld van wat een roman of verhaal kan betekenen als taalhandeling. (Ik vermoed dat

een reden waarom dit werk weinig aansluiting heeft gevonden bij Nederlandse en Vlaamse letterkundigen, is dat het deel uitmaakt van de traditie van de Angelsaksische analytische filosofie, en daar zijn letterkundigen meestal niet dol op.)

Huiselijk gezegd beweert Currie dat de schrijver met een verhaal de wereld uitbreidt met een fictieel gedeelte. Als dat wil werken, moeten daarvoor allerlei signalen worden gegeven, namelijk dat het hier fictie betreft (er zitten evident verzonnen elementen in het verhaal, het boek wordt voorafgegaan door een mededeling over iedere overeenkomst met bestaande personen, de auteur geeft in allerlei interviews hoog op over zijn fantasie).

Er ontstaat natuurlijk een probleem – een als ik het goed zie door Currie nauwelijks besproken probleem – als die fictieve wereld zo overduidelijk aanschuurt tegen wat ik nu voor het gemak maar even ‘de reële’ noem.

Er spreekt uit het verhaal tot nu toe een duidelijke politieke boodschap: de Russen hebben het gedaan en moeten daarvoor gestraft worden. Natan zegt het expliciet: ‘Als de gruwel echt zo onbevattelijk is als al die politici roepen, en dat is het... stel er dan de gruwel van een totale boycot tegenover.’ Maar, veel belangrijker nog (want de schrijver hoeft zich niet met Natan te identificeren), het blijkt ook uit wat er gebeurt. Het is allemaal de schuld van de Seps en daarom van de Russen.

De vraag is dan: wat is er nu precies de schuld van de Russen? Het neerhalen van de MX17? Of ook dat van de MH17? Het is duidelijk dat het stellen van het eerste een heel andere lading heeft dan het stellen van het tweede.

Interessant hierbij is dat op de website van de krant onder iedere aflevering van het feuilleton wordt vermeld ‘voor zijn feuilleton documenteerde Van der Heijden zich uitgebreid over de ramp met vlucht MH17 op 17 juli 2014’. Dat is dus precies het omgekeerde soort signaal dat Currie bedoelt: een signaal dat de schrijver vindt dat hij weet waar hij het over heeft, in de echte wereld.

Tegelijkertijd is al gebleken dat de schrijver die werkelijkheid in zijn verhaal manipuleert: er heeft in augustus 2014 geen aanslag plaatsgevonden op een rockcafé in Charkov, dat was pas in november. Geconfronteerd met *President Tsar* zou Vladimir Poetin dus kunnen zeggen dat het allemaal fantasie is, propaganda.

Hoe zit dat nu? Ik denk dat het nuttig is om de theorie over taaldaden nog een cruciale component toe te voegen, een die in allerlei taalkundig werk (bijvoorbeeld geïnspireerd door Michael Tomasello) de laatste jaren sterker in de belangstelling is komen te staan.

Als ik zeg ‘het regent’ verander ik niet (alleen) de wereld doordat ik een stukje informatie aan jouw geest toevoeg, maar (vooral) doordat ik er nu voor zorg dat we allebei weten dat het regent en dat onze aandacht op dat feit gericht is. Je moet de mensen niet de kost geven die tegen elkaar zeggen dat het regent terwijl ze dat allebei vermoedelijk allang

weten – doornat staan ze bij de bushalte. Het gaat om het delen van die informatie, zodat je er samen naar kunt kijken, zodat je er samen over kunt praten.

Het is precies dat aspect dat volgens mij van belang is bij dit soort vermengingen van politieke actualiteit en fictie. In een verhaal als *President Tsaar* reikt de schrijver ons een scene aan waarvan de lezer weet dat hij iets te maken heeft met het werkelijke leven (als je de overeenkomst zelf al niet ziet word je er in het bijschrift iedere dag op gewezen). De schrijver creëert daardoor een gemeenschappelijke ruimte waarin we weten waar we het over hebben en onze gemeenschappelijke aandacht kunnen richten op allerlei ideeën die je over deze situatie (gezien op deze manier) kunt hebben. Het idee van een totale boycot bijvoorbeeld; en de gedachte dat zo'n idee misschien alleen ingegeven kan worden door razernij over de moord op je ouders.

Extra interessant daarbij is dat in de aflevering van vandaag de fictionalisering grotendeels wordt gedaan door de personages. Het is de geluidsman die fractieleiders fracturen noemt, en een bepaalde politieke partij Democracy Light. Het wordt dus in het midden gelaten hoe die partij 'in het echt' heet in de romanwereld: D66? Of bijvoorbeeld DX70?

29. Zo klinkt collectieve rouw in Nederland

Ik heb een Duitse kennis met een theorie over waarom het fenomeen kerstmarkt nog niet is doorgedrongen in Nederland. Dat komt door het calvinisme. Daardoor houden wij niet van uitspattingen.

Om zo'n theorie te handhaven moet je negeren dat Nederlanders in weerwil van dat zogenaamde 'calvinisme' met oudjaar enorme bedragen uitgeven aan vuurwerk, veel meer dan Duitsers, en sowieso dat je van de matigheid van het calvinisme maar weinig terugziet in de rest van het publieke leven. Als Nederlanders aan een bepaald aspect minder geld uitgeven dan Duitsers, is de verklaring natuurlijk: calvinisme.

Om de een of andere reden vindt Natan zich in de aflevering van vandaag enorm op over het feit dat bloemen die ergens worden neergelegd om doden te herdenken, vaak in het cellofaan worden gelaten. En ook hij relateert dat expliciet met de volksaard:

Misschien deed zelfs bij dit soort rouwbetoon de Hollandse zuinigheid zich gelden: zonde om zomaar open en bloot op straat achter te laten, die tulpen – ten prooi aan de zon... in hun omhulsel blijven ze langer vers.

En aan het eind van de aflevering heeft hij zich inmiddels zo boos gemaakt over dat cellofaan dat hij zijn vriendin erover belt: "Zo [naar het geknisper van cellofaan] klinkt collectieve rouw in Nederland."

Ja, ja, in Nederland! Ik vind via Google images gemakkelijk plaatjes met cellofaanbloemen in München én in Nice.

Bloemen in het cellofaan laten is helemaal geen typisch Nederlands verschijnsel – tenzij je aanneemt dat de Nederlanders ('bedankt voor de bloemen') massaal deze zomer allerlei rampplekken zijn afgegaan om hun zuinigheid te demonstreren.

Want dat is natuurlijk een ander bezwaar tegen de verklaring: dat het helemaal niet speciaal zuinig of calvinistisch is om ergens een enorme berg bloemen en knuffels te gaan neerleggen in plaats van de wil van God gelaten over je heen te laten komen, ook al zouden ze langer blijven liggen – wat mij overigens nog maar de vraag lijkt. (Bovendien: tulpen zijn in augustus geloof ik niet de goedkoopste bloemen die je kunt kopen; waarom heeft men daar dan niet voor gekozen.)

Hoe bevredigend het misschien ook is om af en toe op Nederland te schelden, en hoe universeel geaccepteerd ook de verklaring is dat Nederlanders nu eenmaal schandelijk schriepertig zijn – hij leidt in dit geval niet tot verheldering van de situatie. (Natan is duidelijk eindelijk van zijn koelte verlost, en nu hij teruggekeerd is in het vaderland alleen maar machteloos boos aan het schreeuwen.)

Dat wil natuurlijk niet zeggen dat het cellofaan geen verklaring behoeft. Alles wat gebeurt behoeft een verklaring. Mij lijkt die in dit geval gelegen in het ritueel van het bloemetje. Wanneer je een bloemetje koopt, wikkelt de bloemist deze in knisperend cellofaan. De afspraak is dat deze uit het cellofaan worden gehaald door degene voor wie de bloemen bestemd zijn: het is als het uitpakken van een cadeautje.

Zelfs als de gever het doet (degene die de bloemen krijgt, heeft het nu even te druk met de andere gasten), zegt die: 'Zal ik het even voor je doen?' Het privilege van het uit het cellofaan halen wordt hem dan verleend door degene die dat recht heeft.

Maar na een aanslag is degene die dat recht heeft er niet meer. De bloemen moeten verpakt blijven, niet uit zuinigheid, maar uit eerbied.

30. Hij lag (of zat)

Waarom gebruikt een schrijver het voegwoord of in een verzonnen verhaal? In de aflevering van vandaag vinden we twee voorbeelden:

Opa Ban lag (of zat) hoog opgericht tegen twee enorme kussens, waarvoor het bed te smal leek. (1)

Mijn moeder moest in Muiderberg de plaats innemen van zijn vier zussen, die ergens in Oekraïne in een anonieme groeve of asla rustten. (2)

In het dagelijks taalgebruik impliceert of altijd een soort vaagheid, een niet gemaakte keuze. Dat is het duidelijkst als het over de toekomst gaat ('ik ga vanmiddag wandelen of vissen') of over de wensen en gedachten van een ander ('wil je koffie of thee?') In een verhaal dat de pretentie heeft waargebeurd te zijn, wordt die keuze vaak ingegeven door onzekerheid: 'Hij was dronken of veel te slaperig, en daarom is hij in het ravijn gereden.'

Paradoxaal genoeg zorgt juist die vaagheid ervoor dat of in fictie realistisch werkt. In een verzonnen verhaal kan de schrijver iedere keuze maken die hij wil, dus er is geen reden voor onzekerheid. Juist die onzekerheid maakt het verhaal 'echter'

Voorbeeld 2 laat dat zien: Natan en zijn opa weten niet wat er met de overschotten van de oudtantes is gebeurd. Overigens is in dit geval de onzekerheid waarschijnlijk nog groter: de vrouwen zijn vermoedelijk slachtoffers van de nazi's en hun lichamen bevinden zich dan misschien nog wel ergens anders dan in een 'asla' of een 'groeve'. De keuze wordt dus preciezer gemaakt dan hij vermoedelijk is.

Voorbeeld 1 is nog wat interessanter. Het of-deel staat hier ook nog tussen haakjes. Op de een of andere manier, die ik niet goed begrijp maar wel duidelijk aanvoel, betekent dit niet dat Natan zich nu hij het verhaal vertelt ineens niet meer herinnert of zijn opa nu zat of lag. Je interpreteert het automatisch als: opa bevond zich in een houding die halverwege tussen liggen en zitten.

Ook dat is juist door die vaagheid een realistisch detail; realistischer bijvoorbeeld dan wanneer Van der Heijden had geschreven wat ik net schreef 'halverwege tussen zitten en liggen', want dat maakt het toch weer preciezer. Een schrijver die het zich in zijn fantasie gemakkelijk wil maken, zet zo'n opa in een houding die je met één woord kunt beschrijven. Maar hier hebben we iemand in een bed in een pose waarvoor geen goede woorden zijn. Precies dat maakt het beeld echter.

פרת משה רבנו 31.

‘Het grootste deel van de tijd hadden hij en ik ons met taal beziggehouden,’ schrijft Natan, ‘niet alleen de Russische.’ Dat hebben we al gezien: in de Donbas bleek hij herhaaldelijk ook een aardig mondje Oekraïens te verstaan. Hij herkende bovendien het Moskous dialect.

Maar hoort er nu ook Hebreeuws bij het talenrepertoire? Het stond in aflevering 10 niet in het lijstje talen die opa Ban beheerste. Genoemd werden daar: “Oekraïens, Jiddisch, Pools, Duits, Russisch.” Waarom zou hij tijdens het uitblazen van zijn laatste adem dan niet – bijvoorbeeld – Jiddisj spreken, maar Hebreeuws?

Het is niet onwaarschijnlijk dat de oude man wat klassiek Hebreeuws kende, maar parat Mosje rabbenoe (‘koe van Mozes de leraar’, voor een lieveheersbeestje) is geen woord in die taal. Het woord is modern Hebreeuws (de taal van het huidige Israël die ook wel ‘Tvriet’ wordt genoemd), en die taal heeft het waarschijnlijk uitgerekend uit het Jiddisj overgenomen. In die laatste taal wordt een lieveheersbeestje wel moyshe rabbeynus kiyele genoemd: met een verkleinwoord voor koe (kiyele), zoals we in het Nederlands het verkleinwoord voor beest gebruiken, en de Lieve Heer in plaats van Mozes. De volgorde van de woorden is in het Jiddisj een beetje anders, wat uitsluit dat opa die taal sprak toen hij zijn laatste adem uitblies. Ook in veel Slavische talen rond de Oekraïene wordt het lieveheersbeestje overigens een koe genoemd (maar dan van de maagd Maria).

Op zoek naar waar de in de aflevering van vandaag genoemde curieuze etymologie met het melken van lieveheersbeestjes vandaan kwam, stuitte ik op Van der Heijdens vermoedelijke bron: dit stukje van Jaap de Berg in Trouw uit 2014, waarin zelfs de medicinale waarde tegen kiespijn gememoreerd wordt. De Berg zegt in zijn stukje alleen dat het woord ‘Hebreeuws’ is, niet dat het alleen modern Hebreeuws is. Ook over die Jiddisje oorsprong zegt hij niets. Elders op internet vind ik alleen meerdere vindplaatsen voor de nóg onsmakelijker tip dat je lieveheersbeestjes moet dooddrukken en dan op je kies leggen – ja, je leert van alles van *President Tsaar*, we komen straks nog verrijkt de zomer uit! – maar niets over het melken van die diertjes.

In aflevering 10 noemt opa Ban Israël ‘het land van mijn oude droom’. Het is denkbaar dat hij de taal van dat land op latere leeftijd heeft geleerd, zeker als hij net zo’n uitzonderlijk talent had voor het leren van vreemde talen als zijn kleinzoon. Dat hij aan die taal bij het sterven de voorkeur zou hebben gegeven, hij sprak ook nog met een ‘Hebreeuwse intonatie’, boven een van zijn moedertalen is wel wonderlijk. (Hij sprak, toegegeven, even daarvoor ook Nederlands; ook geen moedertaal, maar de laatste zinnen waren dan ook al behoorlijk ongrammaticaal.)

Minstens even wonderlijk als dat opa het ingewikkelde woord lieveheersbeestje zegt, is dus dat hij het in het Hebreeuws zegt. Voor de beeldspraak had hij het niet hoeven doen, want die had hij bij een van de talen dichterbij huis makkelijker kunnen vinden. Ik hoop maar dat Natan zich hier vergist, en niet Van der Heijden.

32. A.F.Th. schrijft een hardboiled stripverhaal

Eindelijk weet ik het: *President Tsaar op Obama Beach* is een stripverhaal in woorden. Zo'n stripverhaal zoals je ze hier in Italië bij iedere kiosk kunt kopen: een spannend verhaal in zwart-wit, dertig jaar geleden gemodelleerd naar Amerikaans model, en sindsdien oneindig variërend op het sjabloon. Iedere maand een spannend avontuur. Geen humor, alleen spanning. Dylan Dog. Dampyr.

Het verhaal van *President Tsaar* is duidelijk opgedeeld in paneeltjes. Iedere aflevering beschrijft een scene. Afgelopen zaterdag stonden we nog aan het doodsbed van opa Ban, vandaag zijn we in de sjoel en wordt hij begraven. Die paneeltjes beschrijven bovendien telkens de belangrijkste momenten.

Het best kon je dat zien bij Natans avonturen in Oekraïne. Hij was op het veld waar het vliegtuig lag, bij het station waar de stinkende lijkentrein stond, in een café waar een bom ontplofte, in het vliegtuig met de lijken, onder het publiek kijkend naar de aankomst, in een helikopter kijkend naar het publiek dat rouw betoonde. Precies de momenten die wij ons herinneren aan de zomer van 2014 maakt hij van nabij mee: Natan is de Zelig van de MH17.

Daar komt bij dat Natan een soort superheld is. Hij spreekt allerlei talen vloeiend (behalve Hebreeuws en Aramees, naar nu blijkt), hij weet overal binnen te komen én weer buiten te geraken, hij werkt als een magneet op iedere vrouw die hij tegenkomt.

En dan zijn de dingen die hij mee maakt ook nog heel makkelijk te verstrippen. Een geheimzinnige vrouw verschijnt op een begrafenis. Wanneer ze verdwijnt, weet hij dat hij haar achterna moet. Er volgt een geheimzinnige waarschuwing op een verlaten parkeerplaats. Kennelijk was de vrouw speciaal gekomen om de held te waarschuwen. Kennelijk wist ze dat hij haar achterna zou komen. Ze vraagt hem om in de auto plaats te nemen, maar zodra hij doorvraagt scheurt ze weg. (Ook met Lina had Natan contacten die zo aan een spannend verhaal hadden kunnen zijn ontleend.)

En de humor breekt vrijwel volledig, tenzij je een enkele cynische opmerking zo zou kunnen bestempelen. Zelfs betrekkelijke bijfiguren – Branda, Rachel – bieden geen comic relief. Het is een hard boiled wereld waarin we terecht zijn gekomen; alles is grimmig; alles is zwart-wit.

Of het van belang is weet ik niet, maar nu we op zoek moeten naar een lieveheersbeestje worden we geconfronteerd met een zwarte auto en een rode. Zij het 'zo'n rood wisselautootje met groene letters erop'; het gaat dan vermoedelijk om een Greenwheels-auto; dat zijn Volkswagens, maar helaas geen Kevers. Enfin, dat soort overwegingen krijg je dus bij een stripverhaal.

33. Een uitgedunde familie

Een van de stilzwijgende afspraken tussen sprekers en luisteraars, schrijver en lezers, is dat je nooit zómaar wat zegt. Er zit altijd een bedoeling achter. Probeer het vanavond maar: zeg zomaar wat tegen je disgenoot ('Ik vind paars en blauw een mooie combinatie'). Die opmerking kán de ander niet interpreteren als zomaar een losse mededeling. Hij zal proberen hem te interpreteren als een bijdrage aan het gesprek.

Dat is niet altijd gemakkelijk. Ik weet bijvoorbeeld niet goed wat ik aanmoet met de eerste zin van de aflevering van vandaag:

Na de begrafenis van opa Ban keek ik in mijn ouderlijk huis samen met de uitgedunde familie naar het journaal van acht uur: of er nog nieuws was over MX17

In het bijzonder raak ik een beetje in de war van de zinsnede de uitgedunde familie. Wat wil de schrijver ons daarmee vertellen?

Waarom wordt ons hier expliciet verteld dat de familie is 'uitgedund'? Is dat woord niet volkomen overbodig? De gemiddelde lezer mag inmiddels toch wel geacht worden op de hoogte te zijn van het feit dat de vader, moeder én opa van Natan allen onlangs zijn overleden. Was de zin minder informatief geworden als er had gestaan 'samen met de familie'? Hadden we dan gedacht dat die familie ineens voltallig aanwezig was?

Daar komt bij dat we omgekeerd juist eigenlijk heel weinig informatie krijgen over de huidige samenstelling van de familie. Voor mij wordt het daardoor moeilijk een beeld te krijgen van deze scene. Zitten Natan en Branda hier nu in een huis vol omen, tantes, neven, nichten en allerlei aanhang, of is er alleen die schimmige 'oom Niels' met zijn wijsneuzige commentaar?

Aan de ene kant wordt ons dus iets overbodigs verteld (de familie is uitgedund) aan de andere kant wordt ons nuttige informatie onthouden: uit hoeveel leden bestaat die familie überhaupt?

Omdat de menselijke geest niet anders kan dan interpreteren dragen die paar woorden zo bij aan de sfeer die *President Tsaar* sowieso heeft: de doden tellen meer dan de levenden. Dit is een boek van doden. Zo'n beetje iedereen van enig belang is dood, of toont pas haar ware gezicht achter een 'fragmentatiebom van kubusjes'. De enige die leeft is hoofdpersoon Natan, van wie we weten dat hij door de schrijver gemodelleerd is op een dode. We zijn hier in de onderwereld.

Een ander aspect daarvan is dat mensen nauwelijks enig medegevoel vertonen. Neem Branda: sinds de dood van de ouders van haar vriend heeft ze alleen maar uiting gegeven aan haar eigen tinnitus en haar jaloezie. Wanneer de familie naar de nasleep kijkt van de ramp die twee familieleden heeft getroffen, maakt 'oom Niels' opmerkingen over de

propagandawaarde van de filmpjes voor de Oekraïense geheime dienst. Ook over het gevoelsleven van Natan, de ik-verteller worden ons nauwelijks mededelingen gedaan.

Het zijn allemaal spoken en geesten. Wie leeft, verbergt zijn of haar gezicht achter een masker van blokjes.

Ik zeg niet dat Van der Heijden die stemming van doodsheid bewust heeft willen versterken door die zinsnede de uitgedunde familie te gebruiken. Of dat iedere lezer dit soort interpretaties zo bewust maakt als ik in deze serie probeer te doen. Lezen gaat natuurlijk meestal niet zo bewust, en zelfs bij het schrijven lijkt het me onmogelijk om alles bewust onder controle te raken.

Bij het lezen van fictie raakt het onbewuste van de schrijver soms dat van de lezer. In het geval van *President Tsaar* is dat een onderbewustzijn van gemis en de dood.

34. De hond spreekt

Mensen zijn mensen omdat ze elkaars gedachten lezen. Andere dieren hebben vermoedelijk ook wel gedachten, maar zelden zijn ze bezig met de gedachten van een ander; laat staan dat ze begrijpen dat iemand anders de wereld vaak heel anders ziet dan jijzelf. Terwijl wij mensen als het ware voortdurend in elkaars hoofd zitten te wroeten. Wij hebben van heel jongs af aan al een theory of mind, een gedachtewereld over hoe andere mensen denken.

Volgens literatuurtheoretici zoals de Amerikaanse Lisa Zunshine levert dat feit over menselijke cognitie ook een van de belangrijkste genoegens van literatuur, of in ieder geval van romans, en verhalen – van fictie. Je kunt je theory of mind botvieren, en vaak vind je dan binnen in iemands geest weer gedachten over de geest van nog weer iemand anders. (Op Zunshines pagina op Academia staan de teksten van enkele van haar boeken; zoals het heel leesbare *Why we read fiction*.) Je neemt in een verhaal kennis met de gedachtewereld van de verteller, die jou op zijn beurt weer bekend maakt met de gedachtewereld van een ander, die daarbij denkt aan wat wéér iemand anders denkt. Zodat al die verschillende perspectieven op de wereld als Droste-busjes in elkaar passen.

En soms hebben we dan ineens de gedachtewereld van een hond te pakken. Het is waarschijnlijk een uitwas van onze theory of mind dat we ook onmiddellijk geneigd zijn aan dieren allerlei gedachten en gevoelens toe te kennen, zoals Natan hier doet. En dus krijgen we de visie van Juan de hond voorgeschoteld vanuit het oogpunt van Natan de speurneus.

Kenmerkend voor Natan is: onmiddellijk identificeert hij zich met Juan. In aflevering 4 noemde ik hem al een 'zielloze marionet' die eigenlijk alleen doet wat zijn vriendin, zijn vader of de omstandigheden van hem willen; daar is nu dus zijn dode opa bij gekomen. In deze aflevering zegt hij het zelf: hij is 'afgericht'.

De verteller van dit verhaal heeft daarmee zelf nauwelijks een mind. We komen er in ieder geval weinig over te weten; zijn eigen gedachten en gevoelens deelt hij in ieder geval nauwelijks rechstreeks mee, je komt ze vooral te weten doordat hij vertelt hoe hij beweegt of verslag uitbrengt van wat hij zegt. Je zou het verhaal heel gemakkelijk van ik in hij kunnen vertalen.

'Vinden en blaffen', dat zijn zo'n beetje de doelen van Nat- en Juan. De liefhebbers van subtiele psychologie komen in *President Tsaar* niet erg aan hun trekken.

35. 'Deze informatie openbaren zou mijn vrouw, mijn zoon, mijn medewerkers en mij het leven kosten'

"Mijn vreemdste schrijvervaring tot nu toe", noemde A.F.Th. van der Heijden zijn werk aan *President Tsaar* in een interview bij het verschijnen van de eerste aflevering, omdat het "gelijk op" ging "met de ontwikkelingen in de werkelijkheid".

En inderdaad, terwijl hij dat interview gaf, gebeurden er dingen die alles wat een schrijver zou kunnen verzinnen ruimschoots overtreffen. Precies een dag ná het vraaggesprek met Van der Heijden in *NRC Handelsblad* publiceerde *De Telegraaf* een nog veel spectaculairder vraaggesprek met de Duitse privé-detective Josef Resch.

Resch is de man die namens een nog altijd anonieme opdrachtgever de beloning van 30 miljoen euro uitloofde waarvan in de aflevering van vandaag sprake is. Het was de hoogste beloning ooit uitgelooft voor een tip, hoger bijvoorbeeld dan de beloning voor de tip die naar Osama Bin Laden moest leiden. (Resch' bedrijf heet Wifka, Van der Heijden maakte er gisteren *Rikscha van* – niet ongeestig in een boek waarin zoveel belangstelling is voor voertuigen.) De beloning is nooit uitgereikt, en inmiddels ingetrokken, al zegt Resch dat er wel enkele miljoenen aan tipgevers zijn gegeven.

Toen Resch het interview gaf, was de politie net zijn huis binnengekomen en had stukken in beslag genomen. Vergeleken met de wereld waarin Resch zich begeeft zijn de Seps van Van der Heijden rustieke boertjes die gezellig op hun pijpje kauwen terwijl ze ruzie maken over de vraag of vroeger de melkbussen nu op dinsdagochtend of op woensdag werden opgehaald voor de schoonmaak. De journalisten van *De Telegraaf* noteren: "Hij laat zich flankeren door een gespierde kleerkast die ons als het moet, zo belooft Resch, nog op vijftig meter de ogen uit het hoofd kan schieten." En als de inhoud van de tips ter sprake komt zegt hij: "Deze informatie openbaren zou mijn vrouw, mijn zoon, mijn medewerkers en mij het leven kosten. Het zou de stabiliteit in Europa ernstig schaden en nog veel meer levens kosten. Het zal nooit aan het licht komen, wat er precies gebeurde. Mensen willen het ook niet weten."

In een lesje over het ingewikkelde verband tussen feit en fictie zou je deze twee interviews goed naast elkaar kunnen zetten, vooral omdat je ook weer niet zeker weet of die Resch zelf geen fantast is, of anders zijn informanten. Van der Heijden en Resch zijn ongeveer even oud, en beiden geslaagd. In beide gesprekken is er sprake van allerlei stukken op papier, alsof er nog geen digitale wereld bestond toen de MH17 naar beneden werd gehaald. En ze zeggen ook eigenlijk hetzelfde: als er al een objectief verhaal is, kunnen we het niet vertellen.

Bovendien zouden sommige details die Resch noemt zó in een boek van Van der Heijden passen. Een van de informanten heet bijvoorbeeld Otto, dé Nederlandse romanpersonagenaam bij uitstek, bijvoorbeeld omdat hij (net als Natan) een palindroom is. Je begrijpt trouwens bij zo'n interview ook Van der Heijdens neiging om van ieder

verhaal een roman fleuve te maken beter: zo'n Josef Resch, verdient die niet een eigen dik deel?

Zullen we inderdaad nooit weten wat de ware toedracht is van de aanslag op de MH17, zoals Resch beweert? Of is dat dikdoenerij? Zal daarom de rechtszaak waar Van der Heijden naartoe werkt inderdaad nooit plaatsvinden? Moeten we het in complexe gevallen als dit, waarbij zoveel belangen zijn gemoeid, uiteindelijk niet altijd doen met al dan niet in de krant afgedrukte fictie?

Ongeveer de enige concrete informatie waar Resch zelf in zegt te geloven is dat er getuigen van de aanslag op de MH17 zijn vermoord. Wist Van der Heijden dit ook? Wat gaat dit betekenen voor Natan en Pjotr?

36. Aardige mensen lachen anders

Wij mensen hebben een fijn gevoel voor onraad. Het schijnt evolutionair bepaald te zijn: zelfs uit je ooghoeken merk je onmiddellijk op dat er iets niet pluis is in een passage als deze:

Hij draaide zich om naar een van zijn mannen, en zei in het Oekraïens zoiets als: 'Hij is het. De Seps maakten jacht op hem, en hij loopt ons recht in de armen. Ik wil hem straks in het honk wel even aan de tand voelen, als het hem niet ontrieft.' De Azovs lachten.

Objectief gezien is alles wat hier gezegd wordt volkomen neutraal. Iemand die we nauwelijks kennen beschrijft de werkelijkheid zoals die objectief waar is, zegt beleefd dat hij wil praten met iemand die net aan de vijand is ontsnapt. De omstanders lachen. Hoe voel je dan meteen dat het mis is?

Misschien heeft het iets te maken met het feit dat we weten dat we een literair verhaal aan het lezen zijn, waarin we tot nu toe eigenlijk alleen nog negatieve dingen over de 'Seps' te weten zijn gekomen. Dat kan natuurlijk niet. In de wereld van de 21e eeuwse literatuur bestaat geen strijd van goed tegenover kwaad en nauwelijks van goed tegen goed. We mogen ervan uitgaan dat beide partijen wel iets kwaadaardigs giphy (1) hebben, anders beschouwt de moderne lezer een en ander niet als waarheidsgetrouw. Nu de tegenstanders van de Seps opkomen, moeten we hen dus wel wantrouwen. (De naam Azovs is overigens ook wel indicatief, want die groep staat bekend als aantrekkelijk voor nazi-achtige types.)

Maar het komt geloof ik vooral door dat lachen terwijl er eigenlijk niets te lachen valt. En door het feit dat de verteller het de moeite waard vindt dat lachen te noteren. De commandant heeft net iets gezegd op een overdreven plechtstatige manier 'als het hem niet ontrieft' (iets wat Natan met zijn gebrekkige Oekraïens onmiddellijk registreert), maar je hebt toch niet het idee dat zijn mannen hem uitlachen om zijn belachelijke manier van praten ('die Aleksander!').

Behalve met de conventies van het literaire verhaal hebben we hier ook te maken met die van het spannende verhaal. En daarin lachen boosaards altijd gemeen.

200 Het is een soort lachen dat ik in het dagelijks leven nog nooit ben tegengekomen. Ik ken wel de gemene grijns, en de sarcastische glimlach, maar het gebulder van degenen die het kwaad in de zin hebben, ben ik nog nooit tegengekomen. Zou het echt bestaan? Zouden mannen die de vernietiging van de wereld beramen af en toe in luid en diep lachen uitbarsten? Waarbij ze vaak achterover buigen?

In ieder geval herken ik het wel meteen. Als je iemand zo ziet lachen in een film, weet je: die deugt niet. Aardige mensen lachen anders, en op andere momenten.

En hoewel hier strikt genomen niets gezegd wordt over de manier waarop de Azovs lachen, weet je met de paar aanwijzingen die je hebt – de ironische toon van als het hem niet ontrief, het verhaal dat die Azovs niet kunnen deugen omdat we anders geen literatuur aan het lezen zijn – inmiddels genoeg. Dat wordt geen pretje, straks, voor Natan in het honk.

37. Schorem

Het hier genoemde Azov-bataljon is een bestaande groep (inmiddels opgenomen in het Oekraïense leger), die ook in de wereld buiten de fictie beschuldigd is van martelpraktijken, zoals in een recent rapport van de Hoge Commissaris voor de Mensenrechten van de VN dat leest als een voorafschaduwning van wat Natan overkomt:

A resident of Mariupol was detained by three servicemen of the 'Azov' battalion on 28 January 2015 for supporting the 'Donetsk people's republic'. He was taken to the basement of Athletic School No. 61 in Mariupol, where he was held until 6 February 2015. He was continuously interrogated and tortured. He complained about being handcuffed to a metal rod and left hanging on it, he was reportedly tortured with electricity, gas mask and subjected to waterboarding and he was also beaten in his genitals.

Uit eerdere rapporten weten we dat buitenlandse journalisten soms ook in elkaar geslagen zijn en bedreigd zijn door aan Azov verwante groeperingen. Ik heb zo snel geen documenten kunnen vinden waaruit blijkt dat Azov zelf erbij betrokken was, maar dat betekent natuurlijk niet dat die er niet zijn.

Journalisten hebben bovendien bewijzen gevonden dat Azov op zijn minst nazistische tendenzen heeft. Op het banier van het bataljon prijkt bijvoorbeeld de wolfsangel, ook een geliefd symbool bij de nationaal-socialisten. De commandant van het bataljon schijnt er bovendien ideeën over blanke suprematie op na te houden en de noodzaak beschreven te hebben van een opstand tegen 'door semieten geleide Untermenschen'.

Het bataljon trekt zelfs buitenlandse strijders die dit soort ideeën aantrekkelijk vinden: Azov is een soort ISIS voor extreemrechts op kleine schaal. Gegeven die oriëntatie mag je voor Natan hopen dat hij niet besneden is.

Ik vermoed dat Van der Heijden subtiel naar deze politieke oriëntatie verwijst door de commandant van de groep Aleksander Skoropadsky te noemen – een naam die doet denken aan de Oekraïense leider Pavlo Skoropadsky die in april 1918 met goedkeuring van Duitsland een staatsgreep pleegde, na de Eerste Wereldoorlog naar Duitsland vluchtte en daar tot het eind van de Tweede Wereldoorlog bleef wonen. Hij stierf in 1945, op de vlucht voor het Rode Leger.

In januari van dit jaar kwam het Azov-bataljon ook in het Nederlandse nieuws, omdat enkele (veronderstelde) leden ervan in een YouTube-filmpje Nederland bedreigden: bij een stem tegen het referendum zouden er aanslagen volgen. Dat werd al snel afgedaan als Russische propaganda, en waarschijnlijk ook terecht. Er is geen reden om te veronderstellen dat dit stelletje fascistten erg gehecht is aan een handelsakkoord met de Europese Unie.

Een belangrijke vraag bij dit alles lijkt me waarom de Azovs in *President Tsar* bij hun werkelijke naam genoemd worden, als verder vrijwel alles en iedereen – van het joodse bejaardenhuis in Buitenveldert tot en met de minister van Donetsk – een net wat andere naam krijgt, inclusief de leider van die club en wat er over Azov gezegd wordt naar de geest misschien wel, maar naar de letter niet klopt (ze hebben nooit een Nederlandse fotojournalist verkracht). Wat betekent dat?

Misschien is het wel alleen maar om de aandacht op deze groep te vestigen die afgezien van dat incident in januari, in Nederland nog nauwelijks in het nieuws zijn terwijl zij behoren tot het grootste schorem dat er momenteel in Europa rondloopt. Ook dat kan de functie zijn van een feuilleton: zorgen dat zo'n groepje in een tijd die zo gemakkelijk vergeet toch weer eens in de krant komt.

38. Het Oedipus-complex als zelfhaat

Minstens twee lijnen uit *President Tsaar*, zegt dr. Van Oostendorp, komen samen in de verkrachtingsscène die ons vandaag wordt voorgeschoteld.

De eerste lijn is die van Natan als marionet. Ik heb daar nu al een paar keer over geschreven: hij lijkt werkelijk iedere mening die hij heeft van iemand anders. Zijn fascinatie voor ongeschoren vrouwelijke geslachtsdelen komt bijvoorbeeld van zijn vader. Zijn ijver om de aanslag op de MX17 op te lossen is een opdracht van zijn opa.

Als die er niet zijn, doet hij wat zijn vriendin wil: Branda, die haar vriend ook in de aflevering van vandaag weer lijkt te beschouwen als een proefkonijn voor allerlei bizarre experimenten. Natan is geen autonoom persoon: zijn motivatie bestaat alleen maar uit externe, geheel en al onverwerkte, prikkels.

Dat marionettenkarakter komt hier tot een, eh, hoogtepunt. Natan komt klaar, maar zonder daar op de een of andere manier verantwoordelijkheid voor te nemen. Althans, tegen de commandant zegt hij dat hij het fijn vond, maar tegen ons zegt hij heel wat anders. Het is puur lichamelijke stimulans geweest.

Zelfs het idee dat hij het fijn vond wordt hem door de commandant meerdere malen in de mond gelegd ('Hij ging af als een gieter', 'Je genoot er nogal van, zo te zien', '...schonk je mijn slachtoffer genot'). Natan beweert dan wel dat hij het zegt vanwege de 'verscheurende pijn', maar dat volgt op een uitermate verwarde redenering. Het is logischer dat hij het zegt omdat de commandant dat kennelijk wil horen, want zo zit hij in elkaar.

De tweede lijn komt hier tot uiting doordat Natan kennelijk zijn informatie in sexualibus moet halen van een televisieprogramma, en dan nog van een programma dat genoemd is naar een 'oude pornofilm', zoals hij eerder zijn informatie over het vrouwelijk geslacht in weerwil van zijn grote vaardigheid met het internet haalde uit oude pornoblaadjes van zijn vader. Eigenlijk is deze tweede lijn dan ook niet echt onafhankelijk van de eerste – hij laat vooral zien dat Natan eigenlijk denkt zoals zijn vader. Zijn Oedipus-complex is zelfhaat van zijn vader.

Er zit ook nog iets vreemds in deze aflevering en dat is de ongecompliceerde manier waarop de Azovs met homoseksualiteit omgaan. De échte Azovs zijn Oost-Europese nazi's en hebben daardoor een grote afkeer van dit type seksuele beleving. Ik weet ook wel (zegt dr. Van Oostendorp) dat zulks het verkrachten van mannen niet in de weg hoeft te staan – dat is immers vooral een daad van vernedering. Maar dat verklaart niet de lankmoedige manier waarop de commandant reageert op Natans bewering dat hij het 'fijn' vond, en al helemaal niet de verzuchting van de beulen dat het jammer is "dat wij, eenvoudige zandhazen, op de vrouwtjes aangewezen zijn".

Ik heb het gevoel dat je met een dergelijke opmerking in de Donbass niet moet aankomen.

39. Engagement is in the eye of the beholder

Het is toch gebeurd: Natan is in iemands anders geest doorgedrongen, en dat nog wel niet in de minste – dat van de tsaar aller Russen. “De film deed wat een goede film moest doen”, schrijft hij bijvoorbeeld, “de toeschouwer meeslepen, heroïek bijbrengen, tot een bevlogen mens maken.”

Dat manifest over de waarde van de cinematografie komt natuurlijk niet voor rekening van A.F.Th. van der Heijden, en zelfs waarschijnlijk niet van Natan. De laatste geeft hier de gedachten weer van de tsaar – of eigenlijk gaat het dus om wat Van der Heijden verzonnen heeft dat Natan vermoedt dat de tsaar vindt.

Waar de tsaar het over een goede film heeft, heeft hij het natuurlijk over propaganda. De beschrijving doet vermoeden dat de tsaar *President Tsaar op Obama Beach* niet zo heel erg goed zou vinden. Meegesleept zijn we tot nu toe niet (althans, ik denk dat er weinig lezers zien die iedere ochtend naar de kiosk hollen omdat ze niet kunnen wachten hoe het nou zit met dat lieveheersbeestje), heroïsch is niet het eerste woord dat opkomt bij Natan Haandrikman, en zijn bevlogenheid is ook maar beperkt.

Tegelijkertijd gaat *President Tsaar* onmiskenbaar minstens voor een deel over de actualiteit. Het lijkt een ‘geëngageerd’ boek te zijn, een die gaat over de actualiteit en daar ook een standpunt in lijkt aan te nemen: bewonderaars van Poetin zullen hier niet iedere dag een stukje van voorlezen aan hun kinderen.

De vraag is wat Van der Heijden dan wil bereiken met het uitermate ongunstige portret dat hij van de tsaar geeft – als iemand voor wie de leugen het hoogste goed is, iemand die de waarheid zoveel mogelijk geweld aan doet, die het niet kan aanzien als iemand zich tot die waarheid bekeert. (En dat alles in een tijd waarin een Amerikaanse presidentskandidaat goede vrienden is met Poetin. Of nee, die hele Poetin nog nooit heeft ontmoet. Hoewel ze elkaar wel aardig vinden. Of nee, toch eigenlijk niet.)

Je kunt dan zeggen dat de schrijver zelf geen verantwoordelijkheid neemt voor het beeld dat hij van de tsaar oproept – het zijn slechts de koortsdromen van een personage, dat mogelijk ook nog steeds in gevangenschap zit. Maar als hij die verantwoordelijkheid niet neemt, zit hij dus alsnog in hetzelfde schuitje als Poetin: ook Van der Heijden interesseert zich kennelijk niet voor de waarheid, in een verhaal dat tegelijkertijd evident als commentaar op de actualiteit gelezen kan worden. En in die zin is *President Tsaar* dus mogelijk net zo goed propaganda.

Daar komt ook nog bij dat de tsaar die hele boodschap projecteert in een film die je normaliter niet een-twee-drie met geopolitieke beschouwingen zou associëren: *Liar liar*, een film waarvan de laatste bespreking (van 19 mei) op de Internet Movie Database zegt: “It’s completely silly in parts, way over-the-top, and belongs to the good thick family humor but is, somehow, still funny.” Zelfs in zo’n film kun je dus nog engagement (ja zelfs propaganda) zien.

Er is in de vaderlandse literatuurwetenschap de afgelopen jaren veel te doen geweest over engagement in de literatuur. Je zou kunnen zeggen dat de schrijver hier een kant van dat debat laat zien: engagement is in the eye of the beholder.

40. Tegengeluid tussen honderd gevederde vrienden

Eerder dit jaar verdedigde Marije Groos aan de Universiteit Leiden haar proefschrift *Een hard en waakzaam woord* over het literaire engagement in de jaren vijftig. Ik las het de afgelopen dagen; ja, jongens, ik lees deze zomer ook nog wel eens wat anders dan *President Tsaar!*

Al moet ik toegeven dat door de dagelijkse routine van het feuilleton ook mijn andere lezen in het teken van Van der Heijden komt te staan.

De jaren vijftig op het eerste gezicht een wat saaie periode te zijn geweest, maar Groos laat zien dat er in de literaire tijdschriften felle debatten werden gevoerd. Op drie debatten – over de Tweede Wereldoorlog, hoe om te gaan met (het verlies van) Indonesië, en de Koude Oorlog – gaat ze nader in.

In al die gevallen was de functie van literatuur in het maatschappelijk debat dat er een ‘tegenstem’ kon worden gehoord. Dat kon ófwel een geluid zijn dat je verder niet veel hoorde (Lucebert die in een tijd dat er groot wantrouwen bestond tegen het communisme communistische gedichten schreef) ófwel dat er überhaupt over een onderwerp werd geschreven waarover men het verstandiger vond te zwijgen (Hermans en Charles over de Tweede Wereldoorlog).

Mij bevalt dat idee van een tegenstem wel. Ik geloof dat historici van de toekomst niet zullen beweren dat wij nu in een bezadigde tijd leven waar het over het maatschappelijk debat gaat. Er wordt over van alles en nog wat heel heftig gediscussieerd, en ik vind het moeilijk om een mening over al die gebeurtenissen te bedenken die je niet her en der ook kunt horen.

En toch. Wie denkt er in Nederland nog aan de Donbass? Ons oog viel er twee jaar geleden een tijdje op, maar inmiddels worden we alweer geheel en al opgeslokt door andere zaken – terroristische aanslag hier, dronken turner daar. Dat het geweld in die regio dezer dagen weer aan het oplaaien is, wie bekreunt zich erom?

Er zit waarschijnlijk ook geen politieke opzet achter van deze of gene partij die het beter vindt dat we er niet meer naar luisteren. Het is het lot van alle ellende: op een bepaald moment weten we wel dat het ergens rot is.

De tegenstem die de literatuur dan kan bieden is toch verhalen te blijven vertellen over het oorlogsgebied, bijvoorbeeld door het dichterbij te brengen, maar vooral: door het oog erop gericht te houden.

Dát kan de functie zijn van een romanschrijver als Van der Heijden in het publieke debat: dat hij de verantwoordelijkheid op zich neemt voor een bepaald verhaal in het bos met ‘op elke twijg honderd gevederde vrienden, iedere tsjilpende vogel een menselijke ziel,

oplichtend in het duister om de verlossende boodschap te verkondigen' (zoals hij het in aflevering 3 uitdrukte).

Nu moet ik ook toegeven dat het in dit geval niet echt werkt. Het vereist wel wat van de lezer om te accepteren dat Natan nu ineens die Nikki weer tegenkomt. De eerste keer dat hij de jongen tegenkwam, waren Natans ouders net een dag ervoor op diens huis en erf geregend. Nu is er, weer een dag eerder, een neef van Nikki vermoord. Dat is weliswaar een zuinig gebruik van bijfiguren, maar het maakt identificatie niet erg gemakkelijk.

Daar komt bij dat er ook wel heel nadrukkelijk meteen een politieke lading aan het geheel wordt gegeven, doordat wordt verteld dat 'de Seps' meteen waren gekomen om het leger de schuld te geven. Dat klinkt behoorlijk woedend, op die Seps, en je kunt je eigenlijk niet voorstellen dat een kind van wie de vriendjes net zijn doodgeschoten, zich bekommert om zulke woede.

Het lijkt me meer de woede van de schrijver. Die is misschien terecht, maar in zekere zin komt dat expliciete politieke engagement dan dat ándere engagement – dat van het vertellen van een verhaal dat we te weinig lezen – verstoren.

41. Een wit lint

Waar de bloemen zijn, is de dood nooit veraf. Iedere keer dat tot nu toe bloemen genoemd werden in *President Tsaar*, was er sprake van de dood. Nu kun je zeggen dat dit niet zo vreemd is, omdat het hele boek sowieso doortrokken is van de dood – het podium ligt nu al meer bezaaid met lijken dan aan het eind van Hamlet. Maar als er een bloem opduikt in dit boek, komt de dood heel dichtbij.

Het gebeurt in aflevering 14 op Schiphol ('Als bewijs dat het allemaal waar was, en menens ook, lagen naast de grote draaideur naar de vertrekhal al tientallen bloemboeketten'), in aflevering 28 langs de snelweg ('... een viaduct, volgepakt met mensen die witte bloemen wierpen naar de stoet lijkauto's die er juist onderdoor reed'), in aflevering 29 bij het forensisch centrum ('Omringd door een complete Keukenhof van nog net niet verlepte bloemen wachtte ik op de taxi'), in aflevering 32 op de begrafenis van opa Ban ('De hoofddoek en het bosje bloemen waren op de stoelzitting achtergebleven') en nu dan op het sportveld na de aanslag: 'de internationale tekenen van rouw: bloemboeketten en knuffeldieren'.

Kleur hebben die bloemen nooit. De bloemen die vanaf het viaduct gegooid worden zijn wit, over de bloemen bij het forensisch onderzoekscentrum wordt verteld dat 'alle kleur uit de rozen en margrietten geweken was'. Verder wordt over de kleur van die bloemen gezwegen. Vrijwel iedere keer worden ook knuffeldieren genoemd, eveneens zonder vermelding van hun kleur, en waxinelichtjes. Al die bloemen liggen, al dan niet in cellofaan verpakt, te vergaan.

In deze aflevering komen zelfs drie keer bloemen voor: op het veld, in het zaaltje, en ten slotte op het veld bij Grabovo. Dit is de eerste keer dat de bloemen niet speciaal zijn neergelegd om de doden te eren, al heeft zelfs nu het feit dat ze er staan te maken met de dood: 'wie wil er olie uit zonnebloemen waar dooie mensen tussen gelegen hebben'.

En zelfs deze zonnebloemen hebben geen kleur meer. Hun bladen zijn 'vergeeld', maar vooral doen ze denken aan 'stakerige tragediennes op auditie voor een stomme film'. Het zijn zonnebloemen in zwart-wit, en niet in de buurt van een knuffeldier of een waxinelichtje, maar van de lange stok die eerder gebruikt is om aan te geven dat er een lichaam lag. Een lange stok met een lint eraan. Een wit lint.

42. Pijn tot het einde van mijn dagen

Hoe werkt de oevrebouwer? Van sommige schrijvers hebben alle boeken met elkaar te maken, en A.F.Th. van der Heijden is duidelijk zo'n schrijver. Zo dwingend zijn de verbanden dat je eigenlijk alle boeken als onderdeel van één grote *Comédie humaine* kunt zien, zelfs als ze formeel geen onderdeel uitmaken van dezelfde reeks.

President Tsaar is geen onderdeel van *De tandeloze tijd*, maar dat is eigenlijk alleen zo omdat de personages andere namen hebben. Ze leven wel degelijk in dezelfde wereld, ze hebben wel degelijk dezelfde obsessies. En er komen allerlei motieven terug met een ijzerenheiligheid die bijna beangstigend is.

Neem de aflevering van vandaag, en laten we hem vergelijken met een willekeurige roman uit *De tandeloze tijd: Hof van barmhartigheid*. Tot in kleine details vinden we motiefjes die we uit eerdere romans kennen. Zoals het vastleggen van het vergankelijke in gips, en dat liefst op een originele manier. In het Hof van Barmhartigheid bezoekt Flix het kunstwerk *The Beanery* van Kienholz in het Stedelijk Museum in Amsterdam – gipsen figuren in een café – en krijgt er een idee dat hem de rest van het boek blijft fascineren (en uiteindelijk in een ander deel fatale consequenties zal hebben): dat je beweging en emotie in gips moet kunnen vastleggen als je wat soepeler gips zou kunnen laten maken.

Waarom biedt het een esthetisch genoegen als je als lezer zoiets opmerkt? De oevrebouwer weet zijn kleine obsessies – de esthetiek van het gips – zo tot iets moois te verheffen. Maar hoe werkt dat?

(Zodra Flix dat plan met dat gips heeft opgevat, komt hij op straat zijn vriend Thjum tegen die hij even eerder heeft ontmaagd; een ontmaagding die wel wat op een verkrachting lijkt: "Dagenlang had Thjum zich opengereten gevoeld, weken misschien wel." Sowieso lijkt Natan van alle personen uit *De tandeloze tijd* het meest op het rijkeluiszootje Thjum.)

Het Oedipus-thema wrijft Van der Heijden echt met beide knuistjes de lezer in het gezicht, ook *De tandeloze tijd* zit vol moordfantasieën op de ouders (het *Hof van Barmhartigheid* gaat voor een belangrijk deel over een rechtszaak tegen de Lummelse vrouw Hennie A., die van een dergelijke moord wordt verdacht), maar hij weet er ook wel een ontroerende draai aan te geven. Deze keer wordt duidelijk dat het niet de ouders van Natan/Oedipus zijn die hem als kind weg hebben willen geven, maar dat hij zelf weg heeft willen lopen om onheil te voorkomen. En dat hij dit vervolgens niet heeft gedaan.

In een interessante reactie op een eerdere aflevering wijst Maurice Drumont erop dat bij Van der Heijden veel personages lethargisch zijn en nauwelijks een innerlijke drive hebben, maar een speelbal zijn van het lot. Wat sterk doet denken aan Griekse tragedies – maar ook aan het onbegrijpelijke lot dat Van der Heijden zelf heeft getroffen en dat in deze aflevering natuurlijk weer hol meeklinkt: 'Ik wist dat de pijn zichzelf onophoudelijk, dagelijks, zou blijven vernieuwen, tot aan het einde van mijn dagen.'

Want het is natuurlijk een van de wreedste trucs geweest van het lot om iemand die zo veel heeft geschreven over de onbarmhartige manier waarop kinderen naar hun ouders kijken, zelf een zoon te laten verliezen.

Die onbarmhartigheid naar de ouders zit er trouwens ook in: kennelijk worden vader en moeder samen begraven. Dat daarmee niet aan de laatste wens van Rebekka's vader wordt voldaan, die immers had gesméékt om zijn dochter bij hem in het graf te leggen, daaraan wordt nog geen woord vuilgemaakt.

De ouders houden van hun kinderen, de kinderen hebben nauwelijks oog voor hun ouders.

43. Intieme geuren

We glijden nu het domein van de science fiction in. In interviews heeft de schrijver al aangekondigd dat *President Tsaar* moet eindigen in een rechtszaak tegen de schuldigen van de aanslag – een rechtszaak die hopelijk ooit moet plaatsvinden.

Wanneer gaat dat gebeuren? In de tijd dat romans niet meer geschreven hoeven worden, omdat we een veel intiemere vorm van communicatie hebben: via geuren. De techniek is dan inmiddels zelfs zover gevorderd dat studenten van ‘een hogeschool in Breda’ haar kennelijk al op zeer overtuigende wijze beheersen. Heel even komt er trouwens ook ‘nagebootste kou’ bij kijken, dus het zijn ook andere zintuigen die worden aangesproken.

Zolang het internet bestaat, lees ik al berichten over hoe je geuren via het wereldwijde netwerk van computers kunt verspreiden. In theorie is het ook niet onmogelijk om zoiets te doen, al lijkt het me wel een beetje buiten het bereik van de huidige mogelijkheden. Misschien nog niet eens zozeer principieel als wel in de praktijk: je hebt er een soort chemische 3D-printer voor nodig die willekeurige moleculen kan aanmaken die aan de neus de gewenste sensatie verschaffen: een deeltje kerosine hier, een alcoholmolecuul daar. We hebben waarachtig wel geavanceerdere technieken gezien – in de science fiction –, maar de dag dat Neerlandistiek een geurenkanaal opent is nog wel ver weg.

Zou je zo ook een verhaal kunnen vertellen? Ik weet eigenlijk niet of mijn fantasie voldoende zou zijn uitgerust om me bij ‘het parfum van de First Lady; lijm en fotopapier van nieuwe schoolboeken’ een verhaal voor te stellen. Maar daar gaat het ook niet om. Wat het experiment vooral laat zien is dat je met geuren een veel intiemere relatie kunt leggen.

In *President Tsaar* komen geuren tot nu toe ook alleen voor in verband met het menselijk lichaam. Over de talloze bloemen die erin voorkomen wordt bijvoorbeeld niet verteld hoe ze ruiken. Het zijn alleen menselijke lichaam die een geur verspreiden (de enige uitzondering is dat in aflevering 34 over de kippenloods wordt gezegd dat die stinkt).

Een aantal keer wordt de geur van lijken in ontbinding natuurlijk gememoreerd, maar regelmatig zijn het ook levende lichamen, met een duidelijke taakverdeling: mannen stinken, vrouwen ruiken fijn. Zo evalueert de piloot van de rampvlucht in aflevering 8 over de vrouwen van Malaysia Airlines op de volgende manier: ‘Alleen al hoe ze ruiken: een en al geruststelling’, en als Natan een nacht in het bed slaapt van ‘Poolse Lina’ zegt hij erbij: ‘Niet dat ik naar haar achtergelaten geuren wilde snuffelen’. Jaja!

44. Het lijkt wel een parodie!

Als ik de redacteur van Van der Heijden was, zou ik een streep langs de eerste paar regels van de aflevering van vandaag zetten en daar dan met rode pen (in navolging van de schrijver zou ik met de hand schrijven, natuurlijk), naast schrijven: *HUH?*

Want ik begrijp er geen moer van, wat daar allemaal gebeurt. Het lijkt wel een parodie!

Ik snap om te beginnen dat woord paradoxparanoia niet. Het klinkt wel mooi vanderheijdenesk, dat parapara, maar ik begrijp eigenlijk niet wat de paradox is, en ook niet wat de paranoia is. Ja, als de tsaar datgene doet waarvan het Westen hem beschuldigt, dan denkt het westen dus dat hij gelijk heeft. Maar dat is toch geen paradox? En toch ook geen paranoia?

En dan waar gaat dat negantia over? Hij wordt van iets beschuldigd en zegt steeds luider dat het niet waar is? Hoe bijzonder is dat? Heeft dat een speciale naam nodig?

En waar gaat die beschuldiging precies over? En wat is het verband met het feit dat hij in de volgende alinea ineens is afgetreden? Is dat ook een uiting van paradoxparanoia? Of van negantia? Het lijkt iets met de gebeurtenissen te maken hebben, maar tegelijkertijd staat dat aftreden kennelijk op zichzelf, en is nog niet beslist dat hij gaat worden uitgeleverd aan het Internationaal Strafhof.

Ook het einde van deze aflevering is raar. Wat betekent de zin 'De wet was het ware afscheidscadeau van de haviken aan hun geliefde president Tsaar, en tegelijk, hoe wonderlijk, een onderdeel van diens politieke erfenis.' Ook hier wordt weer een paradox gesuggereerd ('en tegelijk, hoe wonderlijk'), die er helemaal niet is. Hoezo is het wonderlijk dat iemand een afscheidscadeau krijgt in zijn eigen geest?

En ook in het midden gaat er wel wat mis. Die zin die eindigt met 'een val die een compleet internationaal instituut in de klemmen kon slaan, met omringende stad en regering en al, met volk en leger en intellect en alles'! Wat moeten we ons voorstellen bij dat laatste 'intellect en alles'? Hoe zo wordt dat 'in de klemmen geslagen'?

Misschien is dit een van de (overigens weinige) plekken waar Van der Heijdens montage-techniek scheefloopt. We weten dat hij uit een veel omvangrijker manuscript de 60 paneeltjes voor dit feuilleton heeft samengesteld. Heeft de schrijver hier te haastig een hoofdstuk samengevat waarin een en ander duidelijker wordt uitgelegd?.

45. Niet de inhoud wekt weerstand, maar het kader

Het is dat ik mijn laboratoriumjas aan heb tijdens het lezen van het feuilleton, want als eenvoudige consument van het geschreven woord had ik er misschien na vandaag het bijltje bij neer gegooid. Het is te ongeloofwaardig. Maar met mijn jas aan – vijf balpennen in het borstzakje, een vreemde vetvlek op de rechterslip, in de rechterzak twee nieuwe latex handschoenen voor het geval dat –, raak ik gefascineerd door de vraag: waarom zijn sommige dingen ongeloofwaardig en andere niet?

De discussie aan het eind van deze aflevering is belachelijk. Zowel Natan als mevrouw Grenouille lijken te denken dat je met 30 miljoen euro een denktank kan opzetten die het Internationaal Strafhof in Den Haag volkomen kan wegvagen. Dertig miljoen euro! Ik wil niet ontkennen dat je er aardig van kunt leven, maar een beetje denktank, laten we zeggen ter grootte van het Meertens Instituut, heeft zoiets in een jaar of vier, vijf opgemaakt. Het is ook niet voor niets dat het onderzoeksbureau dat hier Rikscha heet (en in de rest van de wereld Wifla) een dergelijke prijs uitloofde voor alleen de gouden tip over de Oekraïne. Hoe je van het bedrag dat je daarmee krijgt meteen alle oorlogsmisdaden zou kunnen oplossen, is ongewis.

Nu kun je altijd zeggen: het is maar een roman, waarin misschien andere wetten gelden. Misschien heet Wifla niet alleen Rikscha, maar misschien staat in deze romanwereld 30 miljoen euro wel voor 30 miljard in de onze. Of is de hoofdaanklager van het ICC in deze roman een buitengewoon naïef persoon die geen idee heeft van hoe duur haar werk eigenlijk is, en die meteen ondersteboven is als de eerste de beste getuige zegt dat hij voor dertig miljoen euro een denktank wil opzetten.

Maar waarom accepteer ik dat niet? Deels heeft dat natuurlijk te maken met de claim die bij het feuilleton gemaakt wordt, namelijk dat Van der Heijden zich zo goed gedocumenteerd heeft voor dit boek, enorme stapels documenten schijnt hij te hebben verzameld – al is daar tot nu toe niet veel verrassend nieuws uit voortgekomen voor de gemiddelde krantenlezer.

Je verwacht dus dat er een soort relatie bestaat met de waarheid. Aan de andere kant: waarom accepteer ik wel dat in de romanwereld dat losgeld nog steeds bestaat (in onze wereld heeft Wifla hem vorig jaar teruggetrokken), dat de aanklager Grenouille heet en de moeite neemt om met een getuige naar een filmpje te kijken waarin hij wordt verkracht, dat het soort bewijzen dat Natan in handen (een filmpje, wat scherven) heeft kennelijk van eminent belang worden geacht voor het aanhouden van de tsaar aller Russen?

De Britse literatuurfilosoof Greg Currie maakt in zijn werk onderscheid tussen de inhoud ('content') van een verhaal en het kader ('frame'). De inhoud is eenvoudig gezegd het verhaal en alles wat de auteur min of meer expliciet beweert in zijn tekst, over de wereld van het verhaal of de wereld daarbuiten. Het kader is de verzameling onuitgesproken ideeën over de wereld die je moet aannemen om dat verhaal ook betekenis te kunnen

geven: het is het wereldbeeld waaruit het verhaal geschreven is. Tot het kader van Max Havelaar behoort bijvoorbeeld dat er bepaalde mensen zijn die buitengewoon edelmoedig en getalenteerd zijn en het beste met iedereen voorhebben en op die manier boven vrijwel alle andere mensen uitsteken. Dat wordt in die roman niet echt expliciet beweed, maar de schrijver gaat ervan uit en als je als lezer in ieder geval voor de duur van de roman niet even aanneemt dat zulke mensen kunnen bestaan, dan kom je niet erg ver.

Het onderscheid doet zich niet alleen voor bij literatuur, maar ook bijvoorbeeld bij moppen. Toen Donald Trump vorige week het grapje maakte over 'second amendment people' die zijn tegenstander misschien nog konden stoppen, waren er mensen die erop wezen dat met zulke opmerkingen een kader wordt geschapen waarin het normaal is om grapjes te maken over het vermoorden van tegenstanders. Je kunt het grapje alleen volgen als je bereid bent even die wereld binnen te treden.

Het lijkt me nu dat je als lezer makkelijk accepteert als de inhoud is gemanipuleerd dan als dat gebeurd is met het kader. Dat het voor het verhaal nodig is dat Riksha de prijs van 30 miljoen euro niet heeft teruggetrokken of dat er een Nederlandse schrijver is omgekomen bij de aanslag op de MH17, dat neem je voor de duur van het boek voetstoots aan. Het is duidelijk nodig om het verhaal op gang te krijgen en tegelijkertijd zegt het niet veel over de wereld buiten het boek.

Maar het verhaal van *President Tsaar* gaat voor zover we nu weten (we zijn vandaag op driekwart van de roman) niet over de financiering van het Internationaal Strafhof. Je wordt alleen als lezer klakkeloos te accepteren dat we in een wereld leven waarin je met een paar miljoen euro het grootste juridische instituut ter wereld voor het vervolgen van oorlogsmisdaden kunt oplossen. Het werkt dan hetzelfde als in het grapje van Trump: je voelt dat je door dat te accepteren in een wereldbeeld zit waar je misschien niet in wilt zitten.

Ik denk dat propaganda zo ook werkt. De inhoud van het verhaal is dat een edelmoedige Nederlander in verzet komt tegen de Spaanse overheerser, maar het kader dat ermee geschapen wordt is dat zulks de inborst is van 'de Nederlanders'. Je kunt de verzonnen wereld alleen accepteren als je bepaalde premissen aanvaardt, maar zodra je dat doet zit je een beetje aan dat wereldbeeld vast, 'met volk en leger en intellect en alles'.

46. *President Tsaar* doorgemeten

Ik was de afgelopen paar dagen in een wetenschappelijke bui, en we hebben nu zo'n 40.000 woorden van *President Tsaar* gelezen. Dat is weliswaar niet écht big data, maar het zijn er in ieder geval genoeg om de computer eens wat te laten tellen.

Met behulp van het pakket Pattern van de Universiteit Antwerpen ben ik, kortom, de roman eens te lijf gegaan om na al mijn subjectieve gepeuter nu eens de objectieve waarheid naar boven te halen, door te tellen.

Dat Pattern is een vreugde voor de liefhebber van het goed getelde woord. Het bevat bijvoorbeeld een module voor sentimentanalyse, die aan de hand van het woordgebruik vaststelt hoe subjectief de tekst is die we onder handen nemen, en vervolgens ook nog eens of het uitgedrukte gevoel 'positief' of 'negatief' is. "The accuracy is around 82% (P 0.79, R 0.86) for book reviews," zegt de documentatie van het pakket. Hoe zit het dan met boeken?

President Tsaar biedt allesbehalve een positieve recensie van het leven, maar de sentimentanalyse van Pattern haalt dat er niet echt uit. De tekst wordt weliswaar als enigszins subjectief ervaren, maar dat houdt al niet echt over (ongeveer 30 op een schaal van 100). Bovendien ligt de gemiddelde waarde op de schaal van positief (+1) en negatief (-1) ongeveer op 0,00. Hij schommelt in de afleveringen een beetje (vandaag ligt hij een klein beetje boven 0, op 0,07), maar er zijn geen echte uitschieters. Mijn volledige rapport staat hier het gebruikte script staat hier.

Het komt denk ik doordat de tekst inderdaad op het niveau van woorden weinig subjectief is. Het beschrijft in vrij neutrale woorden een wereld, zonder daarover mede te delen dat deze klote of zelfs maar een beetje naar is. Die sentimentanalyse heeft naar mijn indruk vooral succes bij inderdaad inherent subjectieve teksten zoals Twitterberichten en recensies van boeken. Het treurige gevoel ligt net teveel onder de oppervlakte. Je moet wel iets meer begrijpen van een tekst dan alleen welke woorden erin staan om het depressieve wereldbeeld eruit te halen. Ik weet eigenlijk niet zeker of dat op dit moment wel lukt met 'objectieve' methodes.

Maar we laten ons natuurlijk niet uit het veld slaan in onze zoektocht naar de objectieve waarheid. Jan Stroop schreef me dit weekeinde over het gebruik van de rode ("dat het feuilleton werd gelezen") versus de groene ("dat het feuilleton gelezen werd") woordvolgorde. Onder andere op zijn Twitteraccount wijst hij regelmatig op het in zijn ogen kunstmatige gebruik van de rode volgorde bij allerlei schrijvers en sprekers. Hij had de indruk dat Van der Heijden vaker de groene volgorde gebruikte, en dat hij waar hij dat niet deed, de cadans een rol speelde.

Stroop heeft een krachtig taalgevoel en ik denk dat hij gelijk heeft, maar ik heb het nog niet kunnen bevestigen. Alweer heb ik een script geschreven met behulp van Pattern, maar

daar kwam uit dat 60% van de zinnen die ertoe doen een rode volgorde hebben en 40 % een groene.

Er ontbreken mij alleen gegevens om hier een zinnige conclusie uit te trekken: met name zou ik moderne romans van andere schrijvers willen hebben, maar ik weet niet hoe je elektronische boeken daarvoor kunt kraken zodat ik ze aan mijn scripts kan voeren. (Ik heb wel wat 19e-eeuwse romans van DBNL gehaald en daardoor weet ik dat Een liefde een feest is voor de liefhebber van de groene volgorde: de rode is daar vrijwel geheel uitgebannen.) Ik weet dus niet of 60% veel of weinig is. Er komt bij dat de rode volgorde óók de volgorde van hoofdzinnen is ('ik heb gelezen') en ik kan niet garanderen dat ik Pattern heb kunnen dwingen om hoofd- en bijzinnen goed te scheiden.

In de aflevering van vandaag is de verhouding toevallig fifty-fifty en gebruikt de schrijver één keer een rode volgorde ('dat ik door mevrouw Grenouille zelf werd uitgenodigd') en één keer een groene ('maakte ik op dat eindexamenkandidaat Patrick Haandrikman vooral bezorgd was geweest'). Eén keer gebruikt de schrijver ze zelfs naast elkaar ('tot deze ruimte geheel is doorzocht en het sein veilig gegeven wordt'). (Grappig genoeg word is gezocht door mijn script niet gevonden.) Ik kan geen verklaring bedenken voor deze variatie, maar misschien moet iemand eens kritisch naar alle voorbeelden kijken.

Enorme successen hebben mijn objectieve buien dus niet opgeleverd. Het geldt natuurlijk ook voor de A-index die ik nu al maandenlang trouwhartig iedere dag uitreke. Die A-index zal uiteindelijk wel rond de 8 uitkomen, hij schommelt daar al geruime tijd omheen. Dat is bovengemiddeld, maar niet idioot hoog: Een liefde doet het wederom beter en van alle door mij doorgemeten romans het beste (een score van 8,36 – in mijn tellingen beschouw ik dat als 'hoog').

47. Het de-lucht-is-guur-argument

Misschien is het een erfenis van Max Havelaar en misschien is het ook wel een universele oplossing van een universeel probleem. Schrijvers die met een roman iets over de politieke werkelijkheid willen zeggen, hebben allerlei voordelen. Ze kunnen de gebeurtenissen wat indikken. Ze kunnen hun personages van dichterbij laten zien dan mogelijk is in non-fictie. Ze kunnen gerechtigheid laten gebeuren waarop we in het werkelijke leven nog lang zullen moeten wachten.

Maar ze hebben ook een nadeel: hoe geloofwaardig zijn je argumenten als je alles mag verzinnen?

Multatuli had daar een oplossing voor. Hij rustte zijn vertellers uit met een extreme liefde voor de waarheid. Het begint met Droogstoppel die begint uit te leggen dat hij niet van rijm houdt, omdat het je belemmert om de dingen te zeggen hoe ze zijn: het de-lucht-is-guur-argument.

Natan heeft een soortgelijke obsessie met de waarheid. Hij kan *President Tsaar* niet noemen zonder over diens leugenachtigheid te beginnen. Ook nu weer moet hij melden dat de lezing alleen niet saai is voor wie de leugens telt. Tegelijkertijd geeft hij geen enkel voorbeeld van zo'n leugen, tenzij je de retorische truc om te doen of oorlogstuig vooral een humanitair doel dient zo wilt bestempelen. Mevrouw Grenouille ontkracht dat als goede juriste meteen, dus wat blijft er over van Natans bewering.

Ook verder is hij bezig de president in zo'n kwaad daglicht te stellen dat het zijn eigen geloofwaardigheid problematisch maakt. De president geeft lezingen om net zulke bedragen op te halen als Clinton, maar het publiek loopt bij de eerste de beste bommelding weg alsof het niets betaald heeft, en wie er over blijft, heeft geen zin om te klappen. Het enthousiasme dat sommigen in het westen voor de leider hebben (en dat de dreiging in de roman zou kunnen vergroten) wordt niet ingezet. Niemand neemt deze een beetje zielige ex-president eigenlijk nog serieus, dus waar zou je je nog zorgen om maken?

En zo raakt de geëngageerde romanschrijver in een ander probleem: hoe maak je een psychologisch interessante roman als je een zo perfecte held (Natan, Max) zet tegen zulke belachelijke schurken?

48. Knullige 3D-modellen

Ik heb het idee dat ik A.F.Th. gisteren onrecht heb gedaan met mijn gepraat over de waarheid. Ik deed net alsof hij een pamflet aan het schrijven was waarin Vladimir Poetin – ik had nog net de tegenwoordigheid van geest om de naam niet te noemen – even werd aangewezen als de schuldige.

Vandaag neemt de schrijver wraak. Het soort kritiek dat ik gisteren uitte, wordt nu door een krant geuit op een tentoonstelling van miniaturen, die sterk lijkt op de reeks miniaturen die de schrijver nu al acht weken in (dezelfde?) krant verschijnt.

Het heeft iets wonderlijks, dat een gerechtshof een miniatuur zou maken van het rampvliegtuig op het moment dat het vertrekt – wat zou het moeten bewijzen? Het antwoord is: wat ook Van der Heijdens verhaal bewijzen moet: dat het echte mensen waren die werden neergeschoten. (Ik herinner me dat er twee jaar geleden een gerucht ging dat het neergeschoten vliegtuig toen het vertrok al vol met lijken zat uit de eerder verdwenen MH317, al weet ik even niet meer wie er hier had samengezworen met wie, en waarom.)

De volgende vraag is dan waarom men dat soort knullige 3D-modellen uit de jaren 70 heeft gemaakt, in plaats van een simulatie op de computer. Ook die vraag – die parallel is aan vragen die ik de afgelopen weken heb opgeworpen: waarom gebruikt een twintiger in onze tijd de tv en zelfs tijdschriftjes voor zijn pornografische behoeftes gebruikt – wordt als het ware voorzien In dit dodenboek duikt daarom ook even Steve Jobs op.

Ik ben bij dit alles wel benieuwd hoe de uiteindelijke grote roman eruit gaat zien. De feuilletonvorm van losse beelden past wel heel goed bij de inhoud, net als het feit dat de hele reeks in de krant wordt gepubliceerd. Je zou bijna zeggen dat het boek alleen kan verliezen bij een andere vorm.

Ik geloof dat deze week wel een beetje de twijfel doorschemerde die ik begon te krijgen over de richting die *President Tsar* begon te nemen: ging het niet vastlopen in geschuimbek over Poetin? Maar ik heb alweer zin in de komende twee weken.

49. Gaat u verder, menéér

Een oud, en waarschijnlijk nog steeds geldig advies voor jonge schrijvers is: neem goede schrijvers, lees hen nauwkeurig en maak je zo hun stijl eigen. Kijk de kunst af van de meesters – ook in de details.

Mijn ideaal zou daarom zijn: een stijlguide die gebaseerd is op de praktijk van de beste Nederlandse en Vlaamse schrijvers. In bestaande Nederlandse stijlguides zoek je op waar of wanneer je een komma ‘moet’ plaatsen en je vindt dan adviezen die gebaseerd zijn op nogal schimmige en vooral weinig inspirerende bronnen: wat zeggen bijvoorbeeld andere taaladviesboeken erover? Wat vindt een onduidelijke groep van ‘kritische taalgebruikers’ ervan? Zoek iets op in een Nederlandse stijlguide en er komt onherroepelijk een schoolmeester aan het woord.

Wat ik zou willen: een stijlguide waarin je opzoekt wat de beste schrijvers in zo’n geval doen. Bijvoeglijk naamwoorden van landennamen? De meeste schrijvers schrijven Duits, maar Harry Mulisch schreef Duits. Zodat je zelf kunt bepalen welke normen er zoal zijn en wie je zou willen volgen. Want dat is een ander probleem van bestaande stijlguides: dat de gebruiker zit te snakken om iemand die de knoop doorhakt; alsof een zeer groot deel van de Nederlandse bevolking inmiddels niet hoger opgeleid is, en gewend om zelf keuzes te maken.

Van der Heijden zou in een dergelijk boek ruim aan bod komen in het deel over leestekens. De driedubbele puntjes (‘...vanuit uw gevechtsvliegtuig...’) en de dubbele punt (‘veel harder dan bedoeld: de koptelefoon speelde haar parten’) waarover ik al eerder schreef in deze reeks.

Ik zou ook graag het cursief opgenomen zien in dit boek. In de bestaande handboeken wordt vaak beweerd dat je een woord nadruk moet geven door accenten erop te plaatsen: dat ziet er dan zó uit, en dat zíét er niet uit, en bovendien vind je het ook volgens mij niet vaak bij de schrijvers die ik tot de canon zou willen rekenen. (Ik meen me te herinneren dat Harry Mulisch er ooit expliciet tegen geargumenteed heet, maar ik kan het niet vinden.)

Van der Heijden doet het in ieder geval niet. Hij schrijft niet ‘Gaat u verder, menéér Kosinski’, maar ‘Gaat u verder, *meneer* Kosinski.’ (Ik ben even nagegaan of dit een redactionele ingreep was van de krant, maar ook in zijn romans doet Van der Heijden het zo.) Ik vind dat er aantrekkelijker uitzien dan met die rare diacritica, die bovendien alleen de klínker van het te benadrukken woord eruit laten spreken, terwijl het natuurlijk om het hele woord gaat, of zelfs om een hele woordgroep.

Ik weet niet zo goed waarom de door mij gedroomde stijlguide niet bestaat. De Nederlandse taalzorg is natuurlijk altijd meer in handen geweest van de Nederlandse schoolmeesters en niet van goede schrijvers; schoolmeesters die zich de afgelopen

decennia niet langer op hun eigen autoriteit beroepen maar ook op een schimmige groep van 'veel kritische taalgebruikers'.

Maar ik denk dat er eigenlijk best behoefte zou zijn aan een moderne gids, die niet speciaal ingaat op wat er volgens de goegemeente 'correct' is, maar voor wat er werkt bij de meest taalgevoeligen onder ons – de schrijvers. Zoals cursief in plaats van streepjes.

50. Het gaat om geld

In aflevering 8 zat de piloot van de rampvlucht MX17 nog gezellig te redetwisten met een Britse piloot, die hem waarschuwde voor het gebied boven de Oekraïne. 'Ik denk aan de veiligheid van mijn passagiers,' zegt de Brit. En de Maleisiër: 'Grootspraak. Het gaat om geld.'

Het blijkt achteraf het subtiel getoonde pistool van Tsjechov voor *President Tsaar*, waarin geld inderdaad de belangrijkste drijfveer lijkt van alle grote en kleine slechteriken.

Het geldt in de eerste plaats voor kleine ergernissen. Natan, die zelf natuurlijk vrij is van dit soort jacht naar aards slijk, ergert zich aan de 'zuinigheid' van Nederlanders die cellofaan rond de bloemen laten. Als hij ziet dat er veel kippenstront ligt in de schuur waar zijn vader is gevallen, denkt hij: "Misschien had de curator van het faillissement gedacht het totaal aan groenwitte uitwerpselen nog wel als bruikbare mest te gelde te kunnen maken."

Maar het grote geld – de dertig miljoen dollar beloning van Rikscha voor de gouden tip – maakt in iedereen het slechtste los. Niet alleen blijken mensen bereid om voor een deel van dat bedrag passagiersvliegtuigen uit de lucht te schieten, maar we hebben ook al gezien dat Natan zowel door de Separatisten als door de Azovs werd gemarteld voor een deel van dat geld.

Ik kon me deze geldzucht niet herinneren uit eerder werk van Van der Heijden: zijn personages hebben toch eerder de neiging om het geld over de balk te smijten, liefst om er alcoholische consumpties voor te kopen. Daar staat tegenover dat in *President Tsaar* eigenlijk weinig wordt gedronken.

Ik kan één uitzondering bedenken: het nooit verschenen *Da Vinci op de Veluwe*, lang geleden aangekondigd als deel 5 van *De tandeloze tijd*, zou gaan over een voormalige huisbaas van de familie Van der Heijden. Het voornaamste bezwaar tegen die verhuurder lijkt ook zijn mateloze heb- en geldzucht te zijn geweest, alsmede zijn leugenachtige karakter. Waar vrijwel alle hoofdzonden de personen van Van der Heijden goed afgaan – het is niet moeilijk voorbeelden te bedenken voor hoogmoed, onkuisheid, nijd, onmatigheid, woede of traagheid – is er één uitzondering. Mensen die zwelgen in hebzucht (avaritia) kunnen op geen genade rekenen.

Het deel *Da Vinci op de Veluwe* is allang van de lijstjes aangekondigde boeken verdwenen – het inmiddels verschenen deel 5 is *De helleveeg* en gaat over heel iets anders. (De schrijver schreef ooit een stukje voor *De Revisor* over de aanleiding, dat nu op DBNL staat. Dezelfde tekst verscheen ook in het boek *Engelenplaque*.)

De aanleiding was misschien toch iets te klein. In het genoemde stukje uit *De Revisor* zegt de schrijver weliswaar dat zijn verblijf op de Veluwe hem "door [zijn] kennismaking met een sujet als Roldanus, meer inzicht had gegeven in de machtswellust van figuren als

Hitler en Stalin", maar inmiddels neemt hij met die verre benadering geen genoegen meer en moeten de écht grote misdadigers op de strafbank van Van der Heijdens pen gelegd worden. In plaats van Da Vinci op de Veluwe is er nu een ander boek waarvan de titel dezelfde structuur heeft ('Iemand op een plaats'): *President Tsaar op Obama Beach*.

51. De mens als samenzweringstheoreticus

De neiging om de wereld in verhalen te kaderen schijnt diep in de menselijke geest te zetelen. Het is ons onmogelijk om een gebeurtenis te beschouwen en niet onmiddellijk en onbewust een causaal verband te zien: de fles ligt op de grond, de grond is nat, dat komt door het water dat uit de fles is geraakt toen deze viel. En wanneer er mensen bij betrokken zijn, zien we onmiddellijk bewust handelende personen, agenten, die een bedoeling hebben met wat ze willen. Er staat een briesende dronkaard: de heeft de fles op de grond gegooid omdat hij de grond nat wilde maken.

Het gaat zo automatisch en zo ongemerkt dat je meestal niet eens in de gaten hebt dat je een verhaal aan het maken bent: het voelt alsof de wereld nu eenmaal zo is. Oorzakelijke verbanden of de wil van onze medemens zijn niet te meten, maar erzonder is de wereld onvoorstelbaar. Volgens sommige geleerden is daar een evolutionaire oorzaak voor: het helpt ons ingewikkelde situaties razendsnel te overzien.

Die menselijke neiging om in iedere situatie automatisch een (simpel) verhaal te zien, verklaart behalve het bestaan van literatuur mogelijk ook godsdienst (er moet een oorzaak en zelfs een reden zijn waarom wij hier rondlopen), bijgeloof en de alomtegenwoordigheid van samenzweringstheorieën. Het is niet zozeer moeilijk om te geloven dat enorme rampen zomaar gebeuren: het is in zekere zin menselijk onmogelijk. Stel je voor dat je zou moeten aannemen dat die wrakstukken van de MH17 daar zomaar ineens lagen in de Oekraïense hete velden: gewoon een maf fysisch toevallige samenloop van een miljoen microomstandigheden. Dat kún je niet geloven. Er móét een verhaal zijn.

Een groot deel van het werk van Van der Heijden (en veel andere schrijvers) is op die neiging gebaseerd: het banale moet betekenis krijgen door een verhaal. Dat wil zeggen, er moet een grootser verband zijn dat een en ander verklaart. In die zin is dat werk één grote samenzweringstheorie: alles wat gebeurt heeft een reden.

Als lezer moet je bovendien ook wel een beetje een samenzweringstheoreticus zijn: een deel van het esthetisch genoegen zit erin dat je ineens mág aannemen dat alle verbanden inderdaad causaal zijn, dat iedereen een agent is, en dat de schrijver overal iets mee bedoelt. (Ik vind het behoorlijk irritant dat ik niet begrijp waarom die broer en zus Kosinski heten, net als de beroemde schrijver. In een rechtbankverslag had ik me daar nooit aan mogen ergeren.)

Laat zo'n schrijver los op de MH17 en de samenzweringen buitelen over elkaar. Verschillende groepen zijn tegelijkertijd bezig om de ramp te organiseren, en proberen die elkaar afhandig te maken om vervolgens ook weer elkaar de schuld te kunnen geven. En daarbovenop is er dan ook nog sprake van matchfixing, dé 21e-eeuwse vorm van samenzwering par excellence.

Er wordt zoveel samengezworen dat de uiteindelijke uitkomst weer toevallig is: de separatisten hebben het vliegtuig neergehaald, maar als het nét even anders was gelopen

hadden hun tegenstanders dat gedaan. Deze precieze uitkomst had ook weer niemand gewild.

Hoewel: als alles klopt wat ons nu wordt verteld, heeft *President Tsar* zo'n beetje als enige part noch deel gehad aan al deze gebeurtenissen. Zelfs de Russische partij doet het om wraak op hem te nemen. Hij zou dus in de aflevering van morgen moeten worden vrijgelaten, maar omdat dit op zijn beurt weer tegen het gevoel van een verhaalorde in gaat (het zou veronderstellen dat de schrijver 'zomaar' Poetin in zijn verhaal betreft, en dat kan niet, want dan is de schrijver zelf geen agent).

Er moet dus nog een draai komen. Hoe zou de samenzweringstheoreticus nu denken? Hé, wacht eens, er is nog één persoon in het spel van wie we de bedoelingen niet kennen en die bovendien anoniem blijft. De president aller Russen zou toch niet degene zijn die die 30 miljoen dollar heeft uitgelooft voor de gouden tip?

52. De tijd die stilstond en hem liet begaan

“Zonder mijn bewijsmateriaal had de rechtszaak nooit plaats kunnen hebben.” En: “Ons uiteindelijke doel was oorlogsvoering in z’n huidige vormen op te heffen.”

In de aflevering van vandaag brengt niet alleen het Pokémon-figuurtje Professor Platan zijn wijsheden te berde – in de oorlog brengen mensen hun vijanden soms bewust leed toe, als dat inzicht geen 30 miljoen dollar waard is! –, maar laat zijn bijna-naamgenoot Natan zich ook van zijn zelfverzekerde kant zien.

Ik moest de afgelopen vaken weken wel vaker denken aan het sonnet Soms loop ik ‘s nachts naar het Victorieplein van Ischa Meijer, met de terecht beroemde regel over ‘het jongetje dat alles goed zou maken’.

Dat gedicht van Meijer gaat over de relatie van een kind tot zijn ouders, gezien vanuit het kind. Hier is de relatie wat ingewikkelder. Ook Natan heeft het gevoel dat hij ‘alles goed moet maken’ nu zijn ouders dood zijn: niet alleen gaat hij degenen opsporen die het gedaan hebben, hij gaat er zelfs voor zorgen dat er nóóit meer oorlog komt.

Tegelijkertijd is hier de vader aan het woord die weet dat zijn zoon, áls hij nog geleefd had, alles goed zou zijn gaan maken. Niks geen gelanterfanter! Niks Pokémon GO! Hier wordt de zoon niet alleen geidealiseerd, maar ook in ideale omstandigheden geplaatst: hij komt precies het juiste bewijsmateriaal tegen.

Het werk van Ischa Meijer was doortrokken van tweedegeneratieleed. Er zit in deze aflevering nog een verwijzing naar dat leed: “Volgens u is de wereld één groot schouwtoneel voor de opvoering van het stuk Schadenfreude” zegt de rechter. Een stuk met die titel bestaat niet, maar zo’n beetje het bekendste stuk uit de Nederlandse naoorlogse toneelliteratuur is natuurlijk Leedvermaak van Judith Herzberg: ook dat is een stuk over de rampzalige doorwerking van het oorlogsleed dat vorige generaties is aangedaan.

De moeder van Natan is natuurlijk ook een lid van die tweedegeneratie, en Natan daarmee van de derde. Over Rebekka’s relatie met haar vader komen we niet veel te weten, maar opa Ban heeft zijn zoon op zijn sterfbed wel degelijk expliciet de opdracht gegeven ‘alles goed te maken’.

De regel over het jongetje dat alles goed zou maken is overigens niet het slot van Meijers sonnet. Er komt er nog één na: ‘De tijd die stilstond en hem liet begon’. Manipulaties met de (‘tandeloze’) tijd zijn altijd al een obsessie van Van der Heijden geweest. In *President Tsaar* zet hij hem niet letterlijk stil, maar draait hem een aantal jaar vooruit, naar een periode dat er in alle rust een rechtszaak gevoerd kan worden en het oog van de wereld gericht blijft op deze ene misdaad, die in onze eigenlijke werkelijkheid door de voortsnellende tijd al bijna weer achter zich gelaten lijkt.

53. Behoeftte aan geëngageerde literatuur?

Toen ik deze serie begon, nam ik me voor om allerlei analytische technieken toe te passen op het feuilleton dat zich voor onze ogen zou ontrollen. Ik ben taalkundige en kan de wereld daarom eigenlijk vooral goed zien door het kader van de taal: een roman is in de eerste plaats van taal gemaakt.

Maar ik wilde ook vormen beproeven. Bijvoorbeeld zou ik op zeker moment de publieke receptie van *President Tsaar* bespreken: hoe reageerden de lezers, bijvoorbeeld online?

Welnu, de eerste de beste oefening in synchroon zwemmen tijdens de afgelopen Olympische Spelen heeft naar mijn indruk meer commentaar uitgelokt van het Nederlandse volk dan dit toch unieke literaire experiment: een literair feuilleton over de actualiteit. Op Twitter vind je bijna uitsluitend berichten van redacteurs van de NRC. Het volgende is het volledige vertoog over *President Tsaar* (ik heb de url's eruitgehaald):

Danielle Oprel @Danielltweet

Wat n feest! Deze zomer iedere dag n aflevering #feuilleton [http://A.F.Th.van der](http://A.F.Th.van.der)

Heijden @nrc ☀️

19:35 - 25 juni 2016

LW Boland @BolandLW

President Tsaar op Obama Beach - 41-60 via @nrc - > mooi feuilleton, heel knap geschreven! #nrc #afth

10:15 - 11 augustus 2016

retweets vind-ik-leuks

Maarten Reijnders @rohy

Hoeveel mensen zouden het dagelijks feuilleton van AFTh in NRC eigenlijk lezen?

10:29 - 6 augustus 2016

Het is niet echt om over naar huis te schrijven, deze spontane aandacht voor de vaderlandse letterkunde. In de blogwereld bleef het ook stil; zelfs een up-to-date website als Tzum heeft geen aandacht besteed aan de wederwaardigheden van Natan Haandrikman, in de Oekraïne. Ik vond alleen een kort stukje (als ingezonden brief naar de NRC gestuurd, maar kennelijk niet geplaatst), door DirkJan Vos (die geloof ik iets van soortgelijke strekking ook getwitterd heeft, maar dat kan ik niet vinden):

Al bijna drie weken volg ik het dagelijkse feuilleton 'President Tsaar op Obama Beach' van A.F.Th. van der Heijden in de NRC. En met stijgende verbazing en ergernis. Het verhaal ontwikkelt zich van de ene onwaarschijnlijkheid naar de andere en de schrijver vertikt het om nadere uitleg te geven bij de zogenaamde filmische montage en abrupte overgangen. En naar het zich laat aanzien komt er nog een krankzinnige twist aan naar de oorzaak van het neerhalen van MH17/

MX17. Ik pas, maar haak niet af om de afloop van dit onzinnige verhaal toch te volgen. Dat krijg je van feuilletons.

Op de website van Neerlandistiek.nl becommentarieert de taalkundige Marc van Oostendorp dagelijks de afleveringen en hij vindt het kennelijk allemaal prachtig en beschouwt het als een literair kunstwerk in wording. Ik mag hopen dat nog tussentijds en na afloop van deze roman iemand dit feuilleton eens kritisch tegen het licht houdt, daar is nu al alle reden toe. Literatuurcritici waar blijven jullie?

Het valt dus op dat twee van de vier mededelingen die over *President Tsaar* gaan commentaar geven op het feit dat er zo weinig commentaar is ('Hoeveel mensen zouden het dagelijks feuilleton van AFTn in NRC eigenlijk lezen?', 'Literatuurcritici waar blijven jullie?')

Ik heb de publieke omroep de afgelopen periode niet intensief gevolgd, maar ik heb niet de indruk dat er daar uitgebreid gediscussieerd is over de vraag hoe het nu precies zit met dat lieveheersbeestje, dus we mogen wel concluderen dat het stil is gebleven rondom *President Tsaar*.

Je kunt daar verschillende redenen voor bedenken. Misschien zijn de lezers vanwege de door Vos geopperde feilen wel degelijk heel snel afgehaakt. We kunnen ook constateren dat bij de krant het een en ander misging met publicatie van de stukken op de website én op Blendle; en ook in nrc.next werd een keer per ongeluk dezelfde aflevering twee dagen achter elkaar afgedrukt – ik heb de serie eigenlijk alleen kunnen combineren door van alle middelen tegelijk in te zetten. (De moeite die ik me getroost voor Neerlandistiek.nl!)

Maar het is mogelijk ook eenvoudigweg een indicatie voor het literaire klimaat dat er heerst. Als het alleen maar om een slecht boek ging dat liefdeloos werd afgedrukt, zou je juist veel meer klachten als die van Vos kunnen verwachten. In een bloeiend literair klimaat zou men het evenmin accepteren dat het misgaat in een feuilleton als bij een EK-wedstrijd. Hoe schandelijk dat men zich tot zulke strapatsen verlaagt!

Met *President Tsaar op Obama Beach* probeert een schrijver precies dat te doen waartoe men schrijvers inmiddels al decennia oproept, zowel vanuit de wetenschap als vanuit de letterkunde (laatst nog in een artikel van Christiaan Weijts).

Nu probeert een schrijver dat te doen, en het blijft stil. Misschien is er dan toch wel niet zoveel behoefte aan geëngageerde literatuur.

54. Wie gaat hem vertellen dat het nodig was?

In nrc.next staat vanochtend behalve aflevering 54 van *President Tsaar* ook een interessant stuk van Arjen van Veelen over de stortvloed van iconische foto's die we ook deze zomer weer over ons krijgen uitgestort. Nu Omran weer het Syrische jongetje dat we deze week in stof en bloed op zijn stoeltje moesten zien zitten.

Als je zo'n foto ziet, word je vanzelf woedend, al weet je niet op wie: op Assad, op al die andere strijdende partijen daar, op president Tsaar, op de westerse politici. Op onszelf. Wie gaat Omran ooit vertellen dat het echt allemaal nodig was? Dat wij hier in Europa ons best hebben gedaan, maar dat we nu eenmaal rekening te houden hadden met de ontevreden burger en dat het voor ons ook allemaal niet makkelijk was? Dat we moesten proberen de zaak in de hand te houden?

Dat we ook nog een feuilleton te analyseren hadden?

Toch heeft ook dit dramatische beeld weer geen enkele actie heeft tot stand gebracht. De woede is inmiddels alweer gezakt. We zijn zelf te versuft geworden, we hebben teveel drama gezien.

“Oorlogen zijn te ingewikkeld,” schrijft Van Veelen. “Er zijn meer ingewikkelde, on-iconische beelden nodig.”

Het is verwant aan het gevoel dat Van der Heijden vandaag in zijn feuilleton uitdrukt. “De wered is in haar geheel, in al haar geledingen, schuldig aan de rampen die ze voortbrengt.” En: “de schuld ligt bij de massa's, die met een trechter in de keel altijd genegen zijn zich door de papierpulp van de propaganda te laten vetmesten”.

Uiteindelijk werkt natuurlijk ook de schrijver met schokkende beelden: de moeder die naakt op de blakende Oekraïense velden ligt, de zoon die verkracht wordt, de voetballertjes die door een granaat worden geraakt. Maar hij bedt het natuurlijk in beschouwingen in, en vooral: hij vergeet de menselijke rampen van gisteren niet omdat zich er nu weer nieuwe voordoen. Waar wij ons nu druk maken om Erdogan, vergeet hij de MH17 niet.

Het resultaat is wel dat de bijdrage aan het maatschappelijk debat onmeetbaar klein is, zoals ik gisteren schreef.

Ja, je kunt dan zeggen: maar dat is ook niet de bedoeling. Een roman is een roman, een kunstwerk en misschien een bespiegeling over de menselijke conditie. Maar dat wordt wel lastig vol te houden wanneer allerlei personages zo nadrukkelijk de lamelendigheid beginnen aan te klagen, en er zo nadrukkelijk het verlangen opklinkt naar een alternatief.

In de passage van vandaag komt ook Harry Mulisch even voorbij. Althans, de theorie die 'de afvallige Australische priester' (de?) hier verkondigt – dat het Nieuwe Testament te

lezen is als een detective waarin de schrijver het gedaan heeft –, kennen we uit een conversatie in *De ontdekking van de hemel* – een boek dat óók gaat over een zoon die de wereld redt. Vlak ervoor is verteld dat er ook een beroemd detectiveverhaal is waarin de detective het gedaan heeft: *Oidipoes Koning*. Ja, *Oidipoes!* Dat het allebei detectiveverhalen zijn over een zoon als detective wordt er ook in *De ontdekking van de hemel* niet expliciet bijgezegd.

Wie heeft het gedaan? De lezer, de schrijver, iedereen. ‘Maar... hoe schuldig is de schuld die niet door onschuld wordt afgebakend?’ En wat doen we nu we Omran alweer bijna vergeten zijn?

55. Het geluid van cellofaan

Lang leve het internet! Het feuilleton van Van der Heijden verschijnt binnenkort als een boek (dat zal wel zijn: een papieren boekje), maar in toekomstige edities kunnen video's als de volgende niet ontbreken:

[HIER STONDEN ENKELE YOUTUBE-VIDEO'S; JE KUNT ZE MAKKELIJK VINDEN DOOR 'SOUND CELLOPHANE' IN TE TIKKEN]

Dit is maar een kleine selectie van wat je allemaal kunt vinden op het internet. Ik heb bijvoorbeeld als willekeurig criterium gekozen dat het alleen video's mochten zijn van de afgelopen twee jaar. Ik vind met name de eerste video bijzonder illustratief bij wat ik denk dat Natan zich voorstelde. Ik vind het een fijn geluid.

Door op zoiets te zoeken, ontdek je ook altijd weer nieuwe dingen over de menselijke geest. Lees bijvoorbeeld de commentaren bij deze video's – het geluid van krekels of cicaden, al dan niet met mica pootjes. Er zijn mensen die smullen van dit soort geluiden, die er allerlei fijne gevoelens bij krijgen. Er bestaat zelfs een fenomeen voor een conditie waarbij mensen automatisch in een lichte extase raken door bepaalde geluiden of andere sensaties: autonomous sensory meridian response. Er bestaat ook een internationale gemeenschap van mensen met ASMR, die op YouTube dit soort video's met elkaar delen. Eat that, Tinus Tinnitus!

Vraag drie mensen om te luisteren naar cellofaan: de een hoort hersenvraat, de tweede de zuinigheid van Nederland en de derde hoort de hemel. Het lijkt wel kunst.

56. Ik peer 'm van de angst

Ik geloof niet dat A.F.Th. van der Heijden ooit een personage heeft geschapen voor wie taal onbelangrijk was. Om te beginnen moet alles een naam worden gegeven. Zelfs ziektebeelden heten Tinus.

Dat klinkt huiselijk, maar tegelijk wordt in een paar onschuldige tussenzinnen duidelijk gemaakt dat die Tinus lang niet zo'n toffe gozer is, en dat een levenseindekliniek in het verschiet ligt om hem te ontlopen. En dat het er dan ook weer toe doet hoe díé heet: een hospice. Het eufemisme hoort duidelijk ook bij deze wereld.

Het bijzondere is dus niet dat er één persoon is die deze neiging heeft om alles te benoemen, maar iedereen. Ik geloof dat dit een van de meest herkenbare kanten van de wereld van Van der Heijden is – dat iedereen er doorlopend mee bezig is hoe je alles moet noemen.

Het zijn natuurlijk ook niet alleen woorden. Branda put zich hier uit in het vinden van allerlei metaforen om te beschrijven wat ze hoort. Dat zijn nog niet eens per se zulke poëtische metaforen – touwen van een schip, tramrails, een bakfiets, het opvallendste is dat ze allemaal gaan over vervoermiddelen, iets waar *President Tsaar* sowieso vol mee staat. Van belang is vooral dat iemand die kennelijk dood wil het nog belangrijk vindt om haar vriend, die al jarenlang naar haar luistert, iedere geluidsillusie apart in zoveel detail te beschrijven.

Even lijkt het erop dat je met taal de zaak toch niet helemaal kunt plooiën. Je tinnitus Tinus noemen werkt niet goed genoeg, uiteindelijk moet er toch een hospice aan te pas komen. Maar dan blijkt Branda toch te genezen – door een zinnetje dat Natan zegt.

Volgens een bekende theorie van Roman Jakobson heeft de taal zes functies (onder andere: de wereld beschrijven, emoties uiten, de luisteraar beïnvloeden), maar bij Van der Heijden heeft de taal voor iedereen vooral ook een andere functie: de werkelijkheid bezweren.

Breder zou je als kritiek op Jakobson kunnen hebben dat er in zijn model geen duidelijke plaats is voor het eufemisme, terwijl dat bij mijn weten toch een universeel verschijnsel is. En misschien valt het bestaan van literatuur als taalverschijnsel óók alleen te begrijpen als je die bezwerende functie aanneemt. (Iets dergelijks is geloof ik de strekking van Laurent Binets recente roman *La septième fonction du langage*.)

Wat doen we, in dat kader, met de uitdrukking "... peer ik 'm ineens van de angst..."? Het is geloof ik geen bestaande uitdrukking, maar een combinatie van ik peer 'm in de betekenis 'ik ga ervandoor' en peer van de angst, een soort mythologisch 'middeleeuws' peervormig martelwerktuig dat in een lichaamsopening gestoken wordt en dan langzaam kan worden geopend, zodat de desbetreffende lichaamsopening uiteen slijt.

Behalve haar oren zijn er in *President Tsaar* wel meer lichaamsopeningen toegetakeld. Misschien wordt dat hier dus wel door Branda benoemd: de wereld komt bij ons binnen en doet dan zijn verwoestende werk. In ieder geval als we het niet inbedden in voldoende taal.

57. Binge-lezen

Waarom publiceren Nederlandse kranten geen feuilletons meer? Het lijkt hét ideale genre, zowel voor de lezer als voor de schrijver.

Voor de lezer: je hoeft iedere dag maar een paar minuten uit te trekken (drie, om precies te zijn: Blendle houdt het precies voor je bij) en hebt na verloop van tijd toch weer een hele roman gelezen. En als je niet de hele tijd wil wachten, kun je binge-lezen.

Voor de schrijver: je kunt veel beter het tempo bepalen waarin je lezers lezen. Niemand leest een roman van enige omvang in één sessie uit. Maar waar houdt iemand op, waar legt de lezer zijn leespauze?

Het genre van de film verandert langzaam in de richting van die van de tv-serie: men zegt dat dit laatste genre de afgelopen jaren een periode van ongekende artistieke bloei heeft doorgemaakt. Mensen gaan niet meer zo snel naar de film voor een epos van een paar uur, maar kijken liever thuis naar een verhaal dat al is opgehakt in delen.

Misschien gaat dat voor het lezen ook wel zoiets worden. Het verhaal van *President Tsaar* heeft er af en toe onder te lijden dat hier duidelijk een al bestaand lang verhaal naderhand in stukken is opgeknipt, hoe vakkundig de schrijver dat ook gedaan heeft. Af en toe duikt er ineens iets of iemand op waarvan hij lijkt de denken dat de lezer het of hem al kent ('de gewezen Australische priester' van een paar dagen geleden), en soms wordt een passage duidelijk heel erg ingedikt, maar over het algemeen kun je bij iedere aflevering de draad weer gemakkelijk oppikken.

Aan de andere kant is de aflevering van vandaag helemaal, nou ja, geknipt voor een feuilleton, met al die filmische elementen van een invasie, het snijden naar televisiebeelden, de haartjes in de nek van president Tsaar.

Dat kan natuurlijk anders. Een ideaal feuilleton zou als vervolgverhaal geschreven moeten zijn en dan geen 60, maar bijvoorbeeld 180 afleveringen moeten kennen, zodat het in ongeveer een half jaar tijd kan worden afgedrukt.

Dezer dagen gaat er toevallig (of niet) een leuke Engelstalige site rond over het internet: Reading like a Victorian. Daar worden negentiende-eeuwse Engelse romans van Dickens, Trollope, Thackeray en dergelijke in de oorspronkelijke feuilletonvorm gereproduceerd.

In Nederland lijkt de traditie nooit zo sterk te zijn geweest. Je kunt via Delpher wel heel veel feuilletons vinden, maar bijna allemaal van onbekende en zelfs anonieme schrijvers en naar mijn indruk ook vaak vertaald. Couperus wordt vaak genoemd als Nederlandse feuilletonschrijver, maar hij lijkt een uitzondering. Het genre heeft bij ons waarschijnlijk zijn voorlopig hoogtepunt gehad met Marten Toonder.

Misschien wordt het tijd het genre nu eens echt leven in te blazen. Redacties! Gooi een of twee columnisten de deur uit, en huur een romanschrijver in!

58. Meeuw

36 jaar lang was Pieter Steinz voor mij een voorbeeld in de verte. Toen ik indertijd in de brugklas kwam van het Bossche gymnasium, hoorde Steinz daar al tot de intellectuele schoolelite.

Hij moet in de vijfde klas hebben gezeten, heb ik nu snel uitgerekend. Samen met onder andere de zus van Frans Thomese vormde hij de schoolkrantredactie, waar kinderen als ik enorm tegenop keken. De hoogste god was Leon de Winter, die al een aantal jaar van school was en aan de weg timmerde als jonge schrijver en filmmaker.)

Ik heb nooit met hem gesproken; hij zat voor mij voor altijd in de vijfde, en ik zat zelf voorgoed in de brugklas. Ik las wat hij schreef altijd met grote bewondering, voor zijn enorme belezenheid en voor de stoïcijnse manier waarop was gegaan met zijn ziekte en zijn naderende levenseinde, dat nu maandag is gekomen.

Steinz was op zijn beurt weer een bewonderaar van de nog weer een stuk oudere Van der Heijden. In bijna al zijn literaire overzichten kwam Van der Heijden voor. In zijn serie Lezen met ALS beschreef Steinz bijvoorbeeld hoe inspirerend het idee van 'leven in de breedte' voor hem als 20-jarige geweest was, en hoe hij hoopte bij het sterven zo'n eindeloos breed moment mee te maken waarin zijn hele leven in een ogenblik ineengezakt was.

Van der Heijden retourneerde de bewondering trouwens, en schreef het voorwoord bij de onlangs verschenen Duitse vertaling van Leven met ALS. Daarin prijst hij onder andere Steinz' gave om zaken aan elkaar te verbinden: het ene boek aan het andere, al die boeken aan het leven, en aan de (Europese) cultuur.

Dat doet je natuurlijk denken over wat Steinz gezegd zou hebben over deze scène, die de naam geeft aan het hele feuilleton en waarvan je dus verwacht dat hij veelzeggend is, en ook zo verbonden kan worden. Ik denk niet dat een Rus ooit in een literair werk een meeuw kan laten neerschieten zonder dat de lezer denkt aan Tsjechov, en zijn toneelstuk waar die daad onder andere staat voor zinloos geweld.

Deze scène is ook zonder die verwijzing indrukwekkend onheilspellend. Ik had graag Steinz' commentaar hebben gelezen, hem de verbanden hebben zien leggen. Maar we moeten het dus voortaan zonder doen.

59. De dood van een enkele mens is een tragedie

Ach, nu is *President Tsaar* al bijna voorbij, en er is nog zoveel niet gezegd. Ik wilde me in deze reeks onder andere laten inspireren door Thomas Vaessens *Geschiedenis van de moderne Nederlandse letterkunde* en Van der Heijdens verhaal kunt zien als een romantisch verhaal (de nobele eenling die strijdt voor het goede) of als een postmodernistische worsteling met de onkenbaarheid worsteling met de werkelijkheid. Je kunt zelfs een betrekkelijk korte tekst als deze best op al die manieren lezen. Ik wilde nog schrijven over de wonderlijke dialogen, ik wilde nog alle dieren op een rijtje zetten die erin voorkomen (spoiler alert: lieveheersbeestjes en meeuwen kunnen beide vliegen). Ik wilde Van der Heijden, die het Groot DICTEE gaat schrijven en in het kader daarvan in een interview beweerde dat je als je niet kunt spellen ook niet kunt denken, door de spellingcontrole halen. Maar het gaat er niet meer van komen.

Het enige wat we nog kunnen doen, is een vergelijking trekken met *Oorlog en vrede*. En dat niet alleen omdat er in dit boek een beknopte theorie over het verschil tussen beide uiteengezet wordt ('Vrede is eindig, oorlog eeuwig'), maar ook omdat je beide kunt begrijpen als een betoog over de geschiedenis.

Tolstojs roman is deels een uitvoerig bezwaar tegen het romantische idee dat de geschiedenis geleid wordt door geniale leiders zoals Napoleon Bonaparte. Eigenlijk doet bij grootse gebeurtenissen iedereen zomaar wat, zegt Tolstoj, ook die zogenaamde leiders. En de geschiedenis is de toevallige uitkomst van die voortdurende samenloop van omstandigheden.

Dat lijkt wel een beetje op de theorie van de totale verknooptheid waarop Natan en president Tsaar elkaar lijken te vinden. Er zijn geen uiteindelijke verantwoordelijken, de gebeurtenissen zijn daarvoor op een paradoxale manier tegelijkertijd te veel gedetermineerd én te afhankelijk van toevalligheden. Zodat een leugenaar en geldwolf en schurk als de tsaar uiteindelijk overal mee weg komt.

Het zal iets te maken hebben met de blik van de romanschrijver, die overeenkomst tussen Tolstojs blik en die van Van der Heijden. Zoals president Tsaar hier memoreert, wordt de visie overigens ook gedeeld door vader Stalin: 'De dood van een enkele mens is een tragedie... die van een paar honderd tegelijk valt onder de statistiek.' De geschiedenis als geheel is een amorf en zinloos gebeuren – je moet er het verhaal van enkele individuen uithalen om de lijn te zien.

Dat betekent natuurlijk ook dat het op ieder niveau ellende is: de statistiek van de geschiedenis, de tragedie van het verhaal. Vanuit welk denkraam je ook naar het leven kijkt, het is nooit goed.

60. Het einde van de zomer

Het is vast geen toeval dat *President Tsaar op Obama Beach* in de zomer verscheen. Het is een seizoen dat bij Van der Heijden past. Een van de mythes waaruit hij zijn schrijverschap heeft opgetrokken is dat hij in de zomer van 1976 als jonge, bijna gesjeesde student bij zijn ouders introk om daar zijn nooit uitgegeven 'oerboek' Bejaardentehuis op het dak van de wereld op een lange rol papier te tikken. Dat moet een warme, optimistische zomer zijn geweest.

Vrijwel al Van der Heijdens boeken spelen zich af in de zomer. Dat geldt in ieder geval voor *President Tsaar*, waarin de nasleep van de aanslag op de MH17 in de hete Oekraïne centraal staan. Het jaargetij past ook goed bij Van der Heijdens personages, die vaak een beetje klam zijn van het zweet. Voor de lezers van het feuilleton zal de zomer van 2016 altijd geassocieerd zijn met de bijbehorende plakkerige kijk op de wereldgeschiedenis. Het was een zomer vol aanslagen en moordpartijen – die uit 2016 weerspiegelden moeiteloos de gebeurtenissen die Van der Heijden beschrijft. Het werd, met dank aan de schrijver, een warme, pessimistische zomer, die op het laatst eindigde in de winter van Siberië.

In die zomer wekte Van der Heijden zijn in 2010 bij een ongeluk omgekomen zoon Tonio, opnieuw tot leven. Tonio kreeg voor de gelegenheid de naam van zijn in 2014 overleden grootvader, Natan. Van der Heijden maakte een superheld van hem, een soort James Bond die vloeiend zijn talen spreekt, iedere vrouw moeiteloos het bed in krijgt en ondertussen briljant speurwerk verricht.

Nu is het Oedipus-complex een rode draad in Van der Heijdens werk. Zijn onvoltooide cyclus *Homo duplex* moet er zelfs een moderne herschrijving van worden. Ook Natan wordt herhaaldelijk expliciet aan Oedipus gelinkt. Dat krijgt een aantal duizelingwekkend verdrietige draaien als je beseft dat hier een schrijver aan het woord is die zijn zoon tot leven wil brengen, inclusief het verlangen van die zoon om zijn vader te vermoorden. Dat die zoon de naam heeft van de vader van zijn moeder. En dat hij uiteindelijk beide ouders verliest, en zijn grootvader.

In sommige opzichten is *President Tsaar op Obama Beach* mislukt. De schrijver wil te veel: zijn zoon terughalen, maar ook commentaar geven op de wereldpolitiek, de liefde voor zijn vrouw beschrijven, en verwijzen naar Gogol, Tolstoj en andere grote Russische literatuur. In het dikke boek dat Van der Heijden ooit over dit verhaal zegt te willen schrijven, komt het allemaal mogelijk samen. Dit korte feuilleton bezweek er soms onder.

Maar wat dan nog? In zijn essay *Kruis en kraai. De romankunst na James Joyce* (2008) beschrijft Van der Heijden onder andere hoe hij schrijven wil. Zo wild experimenteel als *Ulysses* of *Finnegans Wake* wil hij het niet; hij wil ook gelezen worden. Maar wel wil hij binnen de grenzen van de toegankelijkheid blijven experimenteren. Zulke ambities maken, samen met de enorme werkkraft waarmee Van der Heijden ze probeert waar te maken, al zijn werk in ieder geval de moeite waard om een zomer lang over na te denken. Als het

mislukt, is dat niet uit laffe flauwte, maar omdat de schrijver zich overreikt. Zoals ook het zomerboek uit 1976 de wereld wilde vangen en daarom knapte.

Dat lijkt de beste manier om *President Tsaar* te lezen: als een zomerboek van een schrijver die vanuit de diepten of, wie weet, vanaf het bejaardentehuis op het dak van de wereld, probeert er toch nog een verhaal van te maken. Ook als dat eigenlijk onmogelijk is. Voor de lezers is de zomer van 2016 minstens deels gekleurd door de woede, de bitterheid en de treurnis van Van der Heijdens proza.